

ATATÜRK ARAŞTIRMA MERKEZİ DERGİSİ
Journal of Atatürk Research Center

CİLT: XXIV

TEMMUZ 2008

SAYI: 71

SAHİBİ / OWNER

Atatürk Araştırma Merkezi Adına / *Owner on behalf of Atatürk Research Center*

Prof. Dr. Cezmi ERASLAN

YAYIN KURULU / EDITORIAL BOARD

Prof. Dr. Cezmi ERASLAN Prof. Dr. İhsan GÜNEŞ
Prof. Dr. Süleyman BEYOĞLU Prof. Dr. Nuri KÖSTÜKLÜ
Prof. Dr. Mustafa YILMAZ Prof. Dr. Mustafa TURAN
Prof. Dr. Ali ARSLAN

YAZI İŞLERİ MÜDÜRÜ / LEGAL REPRESENTATIVE

Mustafa CÖHCE

REDAKSİYON / REDAKTION

Hüseyin TOSUN

HABERLEŞME / INFORMATION

Atatürk Araştırma Merkezi Başkanlığı

GMK Bulvarı No: 133 06570 Maltepe/ANKARA

Tel: (0 312) 231 23 48 • Fax: (0 312) 232 55 66

e-mail: info@atam.gov.tr. • web: http://www.atam.gov.tr.

• Atatürk Araştırma Merkezi Süreli Yayını olan

Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi'nin bu sayısı 1000 (bin) adet basılmıştır.

• Makalelerdeki görüşlerin sorumluluğu yazarına aittir.

• Yazıların yayın hakkı merkezimize devredilmiş sayılır. Bu devir sanal ortamda yayımlanmayı da kapsar.

Basıldığı Yer: Erdal Basın Yayın Dağıtım - Ankara, Tel: (0312) 398 05 11

Basım Tarihi: Ankara 20 Temmuz 2009

ABONE BEDELLERİ / SUBSCRIPTION

Yurtiçi Yıllık (3 Sayı): 24.00 TL.

Yurtdışı Yıllık (3 Sayı): 15.00\$

**OSMANLI'DAN CUMHURİYETE BİR BÜROKRAT VE
SİYASETÇİ: MEHMET SABRİ TOPRAK
(1878 - 1938)**

Dr. Seyfi YILDIRIM*

ÖZET

Mehmet Sabri Toprak, Darüşşafaka'nın posta-telgraf şubesinden mezun, bu okulun Balkan kökenli öğrencilerindedir. Mezun olduğu branşa uygun olarak Posta ve Telgraf idaresinin alt ve üst kademelerinde görev yapmış, Millî Mücadele'nin posta ve telgraf işlerini en üst sorumlu bürokrat olarak yürütmüştür. Bir İttihatçı olarak hem Mebusan Meclisi'nde hem de Fenerbahçe yönetiminde bulunmuştur. Posta ve Telgraf alanındaki gelişmeleri çeşitli defalar gittiği Avrupa'da görme imkânı bulmuş ve bunlardan bazılarını ülkeye getirmiştir. Ayrıca onun modernist tarafı tarım sektörüne de yansımış olup Tarım Bakanlığı yaptığı dönemde hem Avrupa hem de Sovyet Rusya'da incelemeler yaparak bu konudaki bazı yenilikleri ülkeye kazandırmıştır. Mustafa Kemal Atatürk'le yakın arkadaş olan Mehmet Sabri Cumhuriyetin kuruluşundan 1938'deki ölümüne kadar milletvekili olarak Meclis'te bulunmuştur.

Anahtar Kelimeler: Mehmet Sabri (Toprak), Posta ve Telgraf, Fenerbahçe, Millî Mücadele, Teceddüt Fırkası.

**AN OTTOMAN AND REPUBLICAN POLITICAN
BUREUACRAT: MEHMET SABRİ TOPRAK (1878-1938)**

ABSTRACT

Mehmet Sabri Toprak, a graduate of postal and telegraph division of Darussafaka, was one of the Balkanite originated students at Darussafaka. Toprak undertook some duties with various ranks at Postal Service in accordance with his graduation and carried on the duty of Postal and Telegraph during the National Struggle. He has been at the parliament as a member of Union and Progress Party and was a board member of Fenerbahce. He had the chance to observe some innovations on postal and telegraph service by visiting Europe in different times. His reformist side could be easily seen in respect of the renovations which were transferred from Europe and Soviet Russia to Turkey in his ministry of agriculture period. Mehmet Sabri Toprak was also a cordial friend of Mustafa Kemal Atatürk and a member of parliament until 1938.

Key Words: Mehmet Sabri (Toprak), Postal and Telegraph, Fenerbahce, The National Struggle, Teceddut Party

* Hacettepe Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü Öğretim Görevlisi.

GİRİŞ

Cumhuriyet Osmanlı'dan aldığı miras üzerine inşa edilmiştir. Hayatın her alanında düşünülebilecek olan bu miras, Osmanlı'dan Türkiye Cumhuriyeti'ne, Osmanlı döneminde yetişmiş aydın, bürokrat, parlamenter bir grup tarafından taşınmıştır. Bu makalede bu mirası taşıyan isimler arasında bulunan bir siyasetçi, bürokrat ve bakan olan renkli bir simanın hayat hikâyesi ve yaptığı çalışmalar konu edinilmiştir. Osmanlı ve Cumhuriyet döneminde hem bürokraside hem de siyasette önemli görevler almış olan Mehmet Sabri (Toprak) çok yönlü bir kişiliğe sahiptir. Öncelikle Osmanlı döneminde modernleşme alanlarından biri olan posta ve telgraf alanlarındaki uygulamaları, hem yurt içindeki hem de yurt dışı eğitiminden elde eden, bu alanda yurt dışında tanıdığı yenilikleri yurt içine aktaran bir bürokrat. Böylece Mehmet Sabri Bey'in hayat hikâyesi vasıtasıyla çeşitli alanlarda hem Osmanlı hem Cumhuriyet dönemindeki gelişme ve modernleşme yanında Millî Mücadele'nin bir başka yönüne ışık tutulması amaçlanmıştır. Ayrıca II. Meşrutiyet döneminde İttihat ve Terakki, Cumhuriyet'in ilk döneminde Halk Fırkası milletvekili olarak mecliste yer alan, Teceddüt Fırkası'nın kurulmasında önemli bir yeri olan bir siyasetçidir. Ayrıca Millî Mücadele'de aktif olarak yer almış, Fenerbahçe Spor Kulübü'nde hem Osmanlı hem de Cumhuriyet döneminde başkanlık yapmış olan bir kimlik. Bu kimliğin diğer ayırt edici özelliklerinden birisi ise 1877-1878 Osmanlı Rus Savaşı'nın ardından Balkanlardan Anadolu'ya göç eden bir aileye mensup olmasıdır.

Mehmet Sabri Bey'in hayatıyla ilgili biyografik bir çalışma bugüne kadar yapılmamıştır. Mehmet Sabri Bey'in hayatıyla ilgili böyle bir çalışmanın tarım, posta telgrafçılık tarihi, Osmanlı ve Cumhuriyet dönemi siyasî hayatıyla ilgili çalışmalara bir katkı sağlayacağı düşünülmektedir. Onun siyasî ve sosyal tarihimizdeki yerini ortaya koyabilmek için Osmanlı ve Cumhuriyet Arşivi belgeleri, Mebusan Meclisi ve Türkiye Büyük Millet Meclisi zabıtlarıyla birlikte konuyla ilgili literatüre de başvurulmuştur.

KISA ÖZGEÇMİŞİ

Bazı kaynaklarda (1878) yılında Turgutlu'da (o dönemdeki ve hala kullanılan adıyla Kasaba) doğduğu yazıyor ise de aslen Bosna doğumlu oldu-

ğu anlaşılmaktadır.¹ İlköğretimini "Mukaddimat-ı Ulumi İptidai Mektebi"nde tamamladıktan sonra "Darüşşafaka"dan "birinci derecede şahadetname ile mezun olmuştur. 1899 yılında Posta ve Telgraf Nezareti'ndeki memuriyetine başlamış, Posta ve Telgraf idaresi ile Telgraf Mekteb-i lisi'nde memurluk, idarecilik ve öğretmen olarak görev yapmıştır. Mebusan Meclisi ve Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde milletvekilliği yapmıştır. İttihat ve Terakki Fırkası'nda ve Teceddüt Fırkası'nın özellikle kurulmasında görev almıştır. Fenerbahçe Spor Kulübü'nde başkanlık yapmıştır. İttihatçılık suçlamasıyla Malta'ya sürülmüş, Malta'dan dönüşünde Millî Mücadele döneminde Posta ve Telgraf Genel Müdürlüğü'nü yürütmüştür. 1925-1927 yılları arasında Tarım Bakanlığı görevinde bulunmuştur. 19 Şubat 1938 tarihinde vefat etmiştir. 1923-1938 yılları arasında TBMM'de Saruhan milletvekili olarak yer almıştır².

POSTA VE TELGRAFCILIK ALANINDA YAPTIĞI ÇALIŞMALAR

Postacılık, Darüşşafaka ve Mehmet Sabri Toprak

Mehmet Sabri'nin posta ve telgrafçılığı mezun olduğu Darüşşafaka'dan kazandığı bir meslektir. Darüşşafaka 1863'de devrin ileri gelen devlet adamları tarafından kurulan "Cemiyet-i Tedrisiye-i İslamiye" cemiyeti tarafından vücuda getirilmiş bir okuldur. 1873'de Fransa'daki "Prytanée Militaire De La Fleshe" denemesi örnek alınarak, eğitimde fırsat eşitliğini hedefleyen sosyal dayanışmacı yönüyle tarihimizde bir ilk olarak kız-erkek Müslüman yetimlerinin eğitim görecekları bir okul olarak kurulmuştur. Yapılan bir istatistiğe göre, bu okulda öğrenim gören öğrencilerin %63'ünün İstanbul kökenli, %20'ye varan bir oranı da özellikle 19. Yüzyılda Osmanlı hâkimiyetinden çıkmış olan bölgelerden gelenlerin olduğu göze çarpmaktadır. %20 lik dilime giren öğrencilerin okula giriş tarihleri ise genellikle Balkanlardaki askerî yenilgileri takip etmektedir. Darüşşafaka'nın Anadolu ve uzak Osmanlı eyaletlerinden seçilen öğrenciler %40'a

¹ Mehmet Sabri Bey'in özgeçmişi hakkında bkz: Dâhiliye Nezareti Sicilli-i Ahval Defterleri Fihristi, Defter No: 163, Sıra No: 95, Sayfa No: 1294; **Türk Parlamento Tarihi**, (ed): Kazım Öztürk, **TBMM, II. Dönem 1923-1927**, III. Cilt, Türkiye Büyük Millet Meclisi Vakfı Yayınları, No:3, s.680, 681 adlı eserde babasının Kırşehirli olduğu belirtiliyorsa da bu bilginin yanlış olduğu anlaşılmaktadır. Adı geçen Sicilli-i Ahval'de Bosna doğumlu olarak belirtilmektedir.

² **Eğitim Notları Yurt İçi Posta Taşınması**, Posta Dairesi Başkanlığı Etüd ve Planlama Şubesi Müdürlüğü, Ankara 1968, s.758; Ayrıca biyografi için bkz: Kazım Öztürk, **a.g.e.**, s.681.

yakın bir oran oluşturmaktadır. Memleketlerinden, aile ve sosyo-kültürel ortamlarından büyük ölçüde kopan bu çocuklar tabii olarak Darüşşafaka'ya kuvvetle bağlanmakta, bu bağlılık okula yüklenen işlev ve hedeflere bağlılık olarak devam etmektedir. Böylece bürokrasinin insan kaynaklarının devlete sadık bu gençler tarafından temin edilmesi düşünülmektedir³. Mehmet Sabri'de Darüşşafaka'nın Balkanlardan gelen grubuna dâhildir⁴.

Darüşşafaka'dan Osmanlı döneminde mezunların %25'i telgraf ve posta nazırlıklarında, %13'ü de gümrüklerde, %15'i öğretmen olarak, görev almışlardır. 1881-1927 yılları arasında Darüşşafaka'da eğitim gören 932 öğrenciden 102'si öğretmen, 64'ü gümrükçü 164'ü ise posta-telgrafçıdır⁵. Bu çerçevede Mehmet Sabri (Toprak)'ın Darüşşafaka'nın Balkan göçmeni öğrencilerinden ve posta-telgraf kısmından mezun olduğu anlaşılmaktadır. Bu okuldan 1899 yılında mezun olduğu kuvvetle muhtemeldir.

Almanya'da Eğitimi ve Posta Telgraf Nezareti'ndeki Memuriyeti

Mezuniyetini takiben Posta ve Telgraf Nazırlığı'ndaki görevine başlamıştır. 13 Aralık 1899'da memur olarak Tercüme Kalemi'ne, 14 Mayıs 1905'de Muhasebat-ı Ecnebiye Kalemi başkâtipliğine tayin edilmiştir. Mehmet Sabri (Toprak) 14 Haziran 1906'da Telgraf ve Posta idaresi tarafından telgraf fenni tahsili için Almanya'ya gönderilmiştir. Burada toplam 1 sene sekiz ay kalmıştır⁶. Almanya'da bir okula devam etmemiş, çeşitli telsiz istasyonlarında staj görmüştür⁷. Posta ve Telgraf stajı ve eğitimi almak için Avrupa'ya memur gönderilmesi uygulaması yaygınlaşan bir usul-

³ Cemal Küçüksezer, **Darüşşafaka Tarihine Bakış ve Bir Değerlendirme Denemesi**, <http://www.darussafaka.org.tr/tarihce2.asp>, alınma tarihi 28.3.2008.

⁴ Şekip Eskin, **Türk Posta Tarihi**, Ankara 1942, s.36-37. Kuruluşundan bir müddet sonra bu okulun posta ve telgraf öğretimiyle ilişkilendirildiği görülmektedir. Telgraf, imparatorluğa 1854'de Kırım Savaşı ile birlikte girmiş, 1860 yılında hayatı kısa süren "Telgraf Mülazım Mektebi" kurulmuştur. Nazır İzzet Efendi'nin ikinci nezaretinde 1880-1888 fen memurlarına şiddetle ihtiyaç görüldüğünden 1880'de telgrafçıların, en gelişmiş eğitim kurumları olan Galatasaray ve Darüşşafaka'da yetişmesi hedeflenmiştir. Ancak Galatasaray'ın elit kökenli öğrencileri telgraf memuru olmaya yanaşmayınca Darüşşafaka ve o devirde fennî ve riyazî dersler okunan sivil mektep olmak hasebiyle aynı yıl programına elektrik derslerini dâhil etmiş, matematik ve fizik eğitimine ağırlık vererek iki yıl içinde bir bölümü telgraf fen mektebine dönüştürülmüştür. Darüşşafaka'da telgraf derslerini yürütmek üzere Posta Nezareti Fen Kalemi müdürü Fransız Emile Lakuvan Efendi öğretmenliğe, Raif Bey muavinliğe tayin edilmiştir.

⁵ <http://tr.wikipedia.org/wiki/Dar%C3%BC%C5%9F%C5%9Fafaka>.

⁶ Emekli Sandığı Arşivi, Mülki Tescil Fonu, 640 nolu Mehmet Sabri (Toprak) Emekli Sicil dosyası.

⁷ Emekli Sandığı Arşivi, agd.

dür⁸. Mehmet Sabri'nin yurt dışına gönderilmesi bu sürecin bir devamıdır⁹. Devlet eliyle modernleştirmenin vazgeçilmez bir unsuru olan yurt dışı eğitiminin bu alanda da uygulandığı görülmektedir. Mehmet Sabri Almanya'da telsiz istasyonlarında staj görmüştür. Almanya'dan dönüşünde 14 Şubat 1908 Fen Müşavirliği'nde telgraf fen memurluğuna tayin olunmuştur¹⁰. Mehmet Sabri 11 Haziran 1910 tarihinde Meclis-i Vükela kararı ile Tetkik-i Tensikat Komisyonu Başkita-betine tayin olunmuş, 1910 yılı Eylülünün 4 ünde Paris'te yapılan Dünya Posta Birliği bünyesinde gerçekleştirilen telgraf ve telefon konferansında bulunmuştur¹¹. Konferansın bitiminden sonra Avrupa'nın önemli kentlerindeki telgraf ve telefon tesislerini görmek üzere bir ay süresince bir inceleme gezisi gerçekleştirmiştir¹². Dönüşünde 24 Eylül 1910 tarihinde Telgraf Mekteb-i lisi Müdürlüğü'ne getirilmiştir. 9 Aralık 1910 tarihinden itibaren Mekteb-i li ikinci kısmında meslekî uygulamalı ve teorik olarak ders vermek üzere öğretmenliğe tayin edilmiştir. 22 Haziran 1911 tarihinde Memurin ve Sicil Müdürlüğü Vekâleti'nde ve Posta Telgraf Vekâleti Fen Heyeti'nde görev almıştır¹³. Mehmet Sabri'nin yaptığı bu görevlere bakarak onun posta ve telgraf işlerinin batıdaki gelişmelerini yakından incelediği, bu incelemelerinden elde ettiği bilgilerini hem eğitim yoluyla hem de Fen Heyeti gibi posta ve telgraf işlerinin planlamasının yapıldığı üst düzey bir birimde uygulamaya yansıtma imkânı bulduğunu görmekteyiz.

⁸ Hüsnü Sadık Durukal, "Talat Paşa ile Nasıl Tanıştım", **Pos-Tel, Aylık Meslek ve Kültür Dergisi**, Ağustos 1961, s.2. PTT idaresinin Avrupa'ya tahsil için öğrenci göndermesi Ahmet İzzet Paşa'nın zamanında başlamıştır. İlk aşamada 1883'de Darüşşafaka mezunlarından dört kişilik grup yurt dışına gönderilmiş ve bu uygulamaya 1892'ye kadar devam etmiştir. 1892 tarihinden sonra hem PTT'nin hem de diğer resmî dairelerin Avrupa'ya öğrenci göndermeleri Sultan II. Abdülhamit'in emriyle yasak edilmiştir. Eğitim Notları, s.689. Rodos ve Derne arasında yapılacak iki istasyonlu Siemens Halske fabrikası marifetiyle Telsiz Telgraf tesis edilmesi ve Osmanlı memurları bu işi öğrenene kadar adı geçen fabrikadan iki mühendisin getirilmesi irade-i seniye ile kararlaştırılmıştır. Aynı irade ile Almanya'da bulunan telsiz telgraf merkezlerinde istihdam edilmek ve öğrenim görmek üzere Osmanlı'da ilk telsiz mühendisleri olarak bilinen Posta Nezareti Muhasebat-ı Ecnebiye Kalemî Başkâtibi Hasan ve Haydarpaşa Posta Merkezi Müdürü Tevfik beylerin 1904 yılında Almanya'ya gönderildikleri görülmektedir. Hasan ve Tevfik Beyler 1905 yılında ülkeye geri dönmüşler ve Nezaret Fen müşavirliğine tayin edilmişlerdir. Her ikisi de Mehmet Sabri Bey gibi Darüşşafaka mezunudur.

⁹ Durukal, a.g.m., s.2.'ye göre 1908'in aralık ayında 6 kişilik bir grup yurt dışına gönderilmiştir.

¹⁰ Emekli Sandığı Arşivi, agd.

¹¹ Handan Diker, **Cumhuriyetin İlk Döneminde Haberleşmenin Gelişimi P.T.T. Örneği**, Yıldız Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul 1995, s.51. Uluslar arası bir posta birliği için ilk öneri Amerikalı M.Montgomery Blair'den 1862 yılında gelmiş ve Dünya Posta Birliği, Fransızca Union Postale Universela (UPU) Birlik Birleşmiş Milletler'in uzman bir üyesidir. Amacı ülkeler arasında haberleşmeyi geliştirmek, uluslar arası haberleşmeye bir standart ve benzerlik getirmektir. Birliğin ilk toplantısı 1863 yılında 15 ülkenin katılımıyla gerçekleşmiştir.

¹² **Eğitim Notları Yurt İçi Posta Taşınması**, s.759.

¹³ Emekli Sandığı Arşivi, agd., Bu dersler şunlardır: İlm-i hesap, ilm-i mesaiha, ameli elektrik telgraf ve telefon aletleri ve muhtasar hikmet.

Mebusan Meclisi'nde Posta-Telgrafçılık Faaliyetleri

4 Mayıs 1912 tarihinde milletvekili seçilince Posta ve Telgraf idaresindeki görevinden ayrılmıştır¹⁴. Fakat bu ayrılışı onun bu işlerle ilgisini kestiği anlamına gelmemektedir. Hem Mebusan Meclisi'nde çeşitli zamanlarda posta telgraf meseleleriyle ilgili olarak söz almış hem de Millî Mücadele'de bu işin en üst düzeyde yönetimini üstlenerek ülkesine önemli katkılarda bulunmuştur¹⁵.

24 Mayıs 1914'de özel telefon tesisatı kuran şahıs ve şirketlerden alınması gerekli vergi hususunda yaptığı konuşmada telefon bir medenî ihtiyaçtır. Devlet kurumlarında ne kadar büyük bir hizmet vasıtası ise ticaret ve sanayide de o kadar faydalı bir teknolojidir. Telgraf Nezareti'nin kendi mali gücü memleketin telefon hatlarını yapacak güçte değildir. Bu sebeple bu konuda bir tekel oluşturmayıp, memleketin ticaret ve sanayini böyle bir vasıttan mahrum bırakması doğru değildir. Şehirdeki ticaret ve sanayinin gelişmesi için telefona kesinlikle ihtiyacı vardır. Tüccarın hukuk ve menfaatini de göz önüne alarak özel telefon hatlarından alacağı vergiyi düşük tutmalıdır. Böylece memleketin her yerinde birçok telefon şebekesi yapılacaktır¹⁶.

1914 yılı Posta ve Telgraf Nezareti bütçesinin Meclis görüşmelerinde Mehmet Sabri Bey'in söz aldığını görüyoruz. Bu dönemde bu idarenin Genel Müdürü Oskan Efendi'dir. Posta da en azından bir nizamname olmasına rağmen telgraf ve telefon konusunda kabul edilmiş ne bir nizamname ne de bir kanun mevcut değildir. Bundan 20 sene önce Beynelmîl Nizamnamesi tercüme edilmiş ve onun geçerliliği kabul edilmiştir. Bu sebeple Posta ve Telgraf idaresi posta konusunda kısmen bir hak sahibi olduğunu iddia etse bile telgraf konusunda da bir tekel hakkına sahip olduğunu iddia edemez. Üstelik sözü geçen bu beynelmîl Nizamname'de çok düzeltmeler olmuş ve sonradan bütün değişiklikleri içeren yeni bir Nizamname kabul edilmiştir. Bunun için önce bir kanun sonra da bir nizamname kabul edilmesi gerekmektedir. Bu eksikliği gidermek amacıyla Avrupa'nın posta

¹⁴ Emekli Sandığı Arşivi, agd.

¹⁵ **Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi**, 26 Şubat 1334, Cilt: 2, TBMM Basımevi 1991, s.624, (Bundan sonra MMZC olarak geçecektir), Örneğin, Mehmet Sabri Bey, 2 Mart 1918 tarihinde Mebusan Meclisi'nde yaptığı konuşmada; Almanya, İngiltere ve Fransa'da uygulandığı üzere posta ve telgraf memurlarına öğle ile akşam arasında sabahları bir çay yanında bir miktar ekmek ve peynir ve gece nöbetinde bir çay ile bir miktar ekmek ve peynir verilmesini teklif etmiştir.

¹⁶ **MMZC**, 24 Mayıs 1914, Cilt 1, TBMM Basımevi 1991, s.179-183.

ve telgraf memurları arasında mümtaz bir şahsiyet olan bir yabancı uzman çağrılmıştır. Bu uzman Türkiye’de iki yıl tetkiklerde bulunmuş, bu araştırmadan sonra idarecilerle görüşerek bir kanun tasarısı oluşturmuştur. Fakat aradan bir buçuk yıl geçtiği halde bu taslak Meclis’e getirilmemiştir. İslahat daima merkezden başlayarak yürütülmektedir. Ayrıca posta ve telgraf şebekesi ilmî bir şekilde oluşturulmamıştır¹⁷.

Millî Mücadeledeki Postacılık Faaliyetleri

Mehmet Sabri’nin bundan sonraki hayatında İttihat ve Terakki Fırkası üyeliği, Saruhan milletvekilliği, Teceddüt Fırkası’nın kurulması ve ardından Malta’ya sürülmesiyle sonuçlanan bir dizi olay meydana gelmiştir. Malta’dan kurtulduktan sonra Ankara’da Millî Mücadele’ye katıldığını görüyoruz. Onun Millî Mücadele’ye verdiği katkı bu sürecin başarıya ulaşmasının en önemli unsurlarından biri olan posta ve telgraf alanında olmuştur. Çünkü Millî Mücadele’nin başarısı, zamanında ve doğru bir haberleşmeye sıkı sıkıya bağlıdır. İstanbul’un işgal edilmesiyle posta ve telgraf işleri Heyet-i Temsiliye’nin işleri arasına girmiş ve ilk aşamada Mustafa Kemal Paşa tarafından idare edilmeye başlanmıştır. TBMM açılana kadar geçen üç ay sürede, haberleşmenin kesilmesi tehlikesinden uzaklaşmak ve İstanbul’da olup biteni öğrenmek için uygun görülen noktalarda telgraf dinleme istasyonları tesisi, isyan mıntıklarında postaların alınıp verilmesi ve sürücülükler oluşturulmasına varıncaya kadar bütün emir ve talimatlar hep Mustafa Kemal Paşa’dan gelmişti. Bu çerçevede ilk yapılan işlerden birisi posta ve telgraf merkez idaresinin oluşturulması olmuştur. Bunun için Afyonkarahisar’da bulunan muamelat müfettişi Edip Bey Ankara’ya getirilmiştir. Edip Bey ve arkadaşları Ankara Hukuk Mektebi’nde "Posta ve Telgraf Bürosu" namıyla bir idare merkezi kurmuşlardır. TBMM’nin açılması ve icra vekilleri heyetinin görevine başlaması üzerine "Posta ve Telgraf Bürosu"da Dâhiliye Vekâletine bağlanmıştır. Bu sırada Büyük Millet Meclisi bahçesinde ve çadır içinde "Büyük Millet Meclisi hükümeti posta ve telgraf merkezi" adıyla bir posta ve telgrafhane açılmış ve bu ibare ile ilk tarih damgası basılmıştır¹⁸. 23 Nisan 1920’de Ankara’da Türk Posta ve Telgraf idaresinin temeli atılmış, 11 Mayıs 1920’de ilk haberleşme gerçekleştirilmiş, 12 Mayıs 1920’de de kuruluş çalışmalarına başlamış-

¹⁷ MMZC, 5 Temmuz 1914, Cilt 21, TBMM Basımevi 1991, s.381-383.

¹⁸ Eğitim Notları, s.672, 673.

tır¹⁹. Posta ve Telgraf genel müdürlüğüne önce İzmit Mebusu Sırrı Bey, daha sonra Refet (Bele) Bey²⁰ ve Onun ardından Mehmet Sabri Bey tayin edilmiştir. Mehmet Sabri Bey bu göreve Refet Bey tarafından getirilmiştir²¹. Genel Müdürlüğe 23 Ekim 1920 tarihinde vekâleten ve 11 Aralık 1920 tarihinden itibaren asaleten tayin edilmiştir²². Mehmet Sabri Bey'in bu göreve gelmesi ile makamı Malta sürgünlerinin buluşma yeri haline gelmişti²³. Mehmet Sabri Bey'in bu göreve getirilmesi posta telgraf camiasında olumlu karşılanmıştır. Kendisinin uygulamaya koyduğu çeşitli usul ve prensipler, Millî Mücadele'de telgrafçılığın başarılı olmasında büyük etken olmuştur. Mehmet Sabri Bey, 21 Aralık 1920'de bir genelge telgraf yayınlamıştır. Bu tamimde özetle; içinde bulunulan şartlar içerisinde daha esaslı, daha üretken ve başarılı olabilmek için her konuda tasarrufa uymak ve israftan kaçmak gerekliliğinin ve eldeki mevcut imkânlarla iş görmek zorunluluğunu dile getirmiş ve bunun için de yapılması gerekenleri sıralamıştır²⁴. Mehmet Sabri Bey icraatlarında, düzeni sağlamak adına sert bir idareci olarak görünmekle beraber emri altındaki memurları acımasız bir şekilde cezalandırmamıştır. Onun bakış açısına göre idarecinin bizzat kendi hizmeti ve işleriyle meşgul olması düzenin meydana gelmesi için şarttır²⁵.

Ankara'nın düşman tarafından işgal edilmiş olan mahallerle haberleşmesinin sağlanması önemli fakat çok zor bir görevdir. Anadolu'nun iç ve sahil bölgelerinde önceden yapılan telgraf hatları İstanbul'a uzatılmıştı. 1920 senesi içinde millî hükümet ve orduların birbirleriyle irtibatını derhal sağlamak amacıyla yeni birçok posta hattı tesis edilmiş ve ordunun ihtiyacı için cephelerde posta merkezleri tesis olunmuştur²⁶. Özellikle Ankara merkezinin millî ordu karargâhlarının bulunduğu Eskişehir ve Afyonkarahisar telgrafhanelerinin teçhizat ve personel açısından desteklenmesi gere-

¹⁹ Baha Gökoğlu, **Posta ve Telgraf Tarihine Ait Tetkikler: IV, İnkılâbımızda Posta ve Telgrafçılar**, İkbâl Kitaphanesi, İstanbul 1938, s.3.

²⁰ Posta ve Tegrat genel müdürlerinin göreve başlama tarihleriyle ilgili olarak bkz: Şekip Eskin, **a.g.e.**, s.61-62; **Eğitim Notları**, s.672, 673.

²¹ Gökoğlu, **a.g.e.**, s.13.

²² **Geçmişten Günümüze Posta Eğitim Notları**, T.C. Ulaştırma Bakanlığı PTT Genel Müdürlüğü, Ankara 2007, s.223.

²³ Ahmet Emin Yalman, **Yakın Tarihte Gördüklerim ve Geçirdiklerim 1922-1971**, Yayına Hazırlayan Erol Şadi Erdiç, 2. Baskı, Pera Turizm ve Ticaret A.Ş., İstanbul 2007, s.692.

²⁴ **Eğitim Notları**, s.675.

²⁵ Reşat Alşan, **Cumhuriyetin Kuruluşu ve İlk Onbeş Yılında PTT İşletmesi**, Ankara 1990, s.399-400.

²⁶ **Eğitim Notları**, s.678.

kiyordu. Bu merkezler arasında Ankara ve cephe arasında bir telgraf hattı ve özellikle İnebolu ve Ankara'nın haberleşmesinin sağlanması önemli bir husustur.²⁷ İnebolu ile haberleşmeyi Kastamonu ile Ankara arasındaki var olan tek bir tel karşılamıyordu. Ankara-Çankırı, Kastamonu ile Tosya ve Yabanabat'la Gerede arasında birer tel hattının daha uzatılması zorunlu olmuştu. Fakat bunları yapabilecek malzeme yoktu. Mehmet Sabri Bey neredeyse bütün mesaisini bu işin yapılmasına harcamıştır. Gerekli tel ve diğer malzeme çeşitli yollarla sağlanmış ve bu hatlar haberleşmeye açılmıştır²⁸.

Dönemin şartları gereğince Posta ve Telgraf idaresi büyük yokluklar içerisindeydi. Ambarlar boş olup, Ankara telgrafhanesinin makine ve pil tertibatı yeterli değildi. Telgraflar büyük zorluklarla sahiplerine ulaştırılabiliyordu. Bu durumu düzeltebilmek için öncelikle bozuk olan makineler getirilmiş ve tamir edilmiştir. Mehmet Sabri Bey'in işleri devamlı olarak takibi ve büyük-küçük hatlardan istifade etmek için uyguladığı yöntemler millî mücadelede telgrafçılığın başarılı olmasında büyük bir etken olmuştur. Millî Mücadele döneminde Mehmet Sabri Bey başta olmak üzere Ankara'da bulunan idareciler ve fen müfettişleri geceleri nöbet tutarak genel haberleşmeyi sıkı bir şekilde kontrol ederek, birikme ve karışıklığa meydan bırakılmamıştır. Bu dönemde özellikle telgrafçılıkta kullanılan malzemenin yokluğu önemli bir mesele olmuştur. Örneğin ihtiyaç hissedilen nişadır Yozgat'ta bir kalaycıda bulunmuş ve bu nişadının Ankara'ya getirilmesi süvari jandarma marifetiyle gerçekleştirilmiştir. Yine yokluğu en yüksek derecede hissedilen malzemelerden birisi de pul olmuştur²⁹. Önce pullar ikiye bölünerek kullanılmış bu da meseleye çözüm olamamıştır. Ankara'daki Yeni Gün matbaasında ağaç damgalarla pul yapılmış, ayrıca Heyet-i Fenniye Müdürü Bekir Vefa Bey, Londra görüşmeleri için yurt dışına giden heyete dâhil edilerek İtalya'ya gönderilmiştir. Bekir Vefa Bey tarafından İtalya'da yaptırılan pulların üzerine bozkurt resmi basılmıştır. İtalya'da yedi ay kalan Bekir Vefa Bey bu seyahatinde pullarla beraber başka idare için gerekli başka malzemeleri de almış ve bunlar daha sonra Türkiye'ye gönderilmiştir. Bu sırada Fransızlarla Adana itilafı akdedilmiş ve İtilaf'ın posta ile ilgili yönü de Mehmet Sabri Bey'in gözetiminde yapılmıştır³⁰.

²⁷ Eğitim Notları, s.674.

²⁸ Gökoğlu, a.g.e., s.14.

²⁹ Alşan, a.g.e., s.492.

³⁰ Eğitim Notları, s.675, 676, 677, Gökoğlu, 15.

1920 yılında posta müteahhitlerinin aylık ücretlerinin ödenmemesinden dolayı posta ulaşımı aksamış ve bu yüzden posta taşınması için yeni açılan ihalelere katılan olmamış, posta ile ilgili talep ve şikâyetler çoğalmış, posta ve telgraf gelirleri memurlarının maaşını dahi karşılayamaz hale gelmiştir. Mehmet Sabri Bey, Posta ve Telgraf Müdüriyeti Genel Müdürü sıfatıyla 1920 Aralık ayında posta ve telgrafçılık konusunda çekilen sıkıntıları Posta ve Telgraf İdaresi bütçesinin Meclis'teki görüşmelerinde Büyük Millet Meclisi'nde açıklama fırsatı bulmuştur. Mehmet Sabri Bey bu konuşmasında posta ücretlerine yapılan zamların mecburiyeti, çeşitli hatlardaki postalarda meydana gelen aksaklıklar, posta idaresinin borçlarının ödenmesi, Japonya ve Londra posta sistemlerine göre bizdeki postanın eksiklikleri ve postayla ilgili Avrupa'ya sipariş edilen aletlerin henüz gelmemesi ile memur maaşlarının azlığı konusunda açıklamalarda bulunmuştur. Posta ve Telgraf Müdürlüğü'nün bütçesi Mehmet Sabri Bey'in önerileri dikkate alınarak kabul edilmiştir. Bu tarihte posta ve telgraf memurlarının maaşlarına iyi bir zam yapılmış, tüm memurların birikmiş maaş alacakları toptan ödenmiştir³¹. Posta nakliyatı meselesi ise, askerî idarenin, posta nakliyatını yüklenen müteahhitlerin, mutemetlerin ve sürücülerin yaptıkları fiili hizmetin askerlik hizmeti süresinden sağlayacağı yolunda aldığı bir kararla çözümlenmiş oldu. Mustafa Kemal Paşa'nın da yakın ilgisi ve hükümetin destek ve yardımları sayesinde Posta ve Telgraf idaresi kendisini kısa sürede toparlamış ve işleri düzene sokmuş, bunun neticesi olarak kısa sürede havale işlemleri de dâhil olmak üzere posta hizmetleri bütün merkezlerde düzenli olarak yapılmaya başlanılmıştır. 1921 senesinde yeni birçok posta hatları tesis olunmuş ve ordunun ihtiyaçları da göz önünde bulundurularak tüm cephelere muntazam posta hizmetleri götürülmüştür³².

I. ve II. İnönü muharebelerinde önemli olan haberleşme ve diğer işletme işleri Mehmet Sabri Bey ve yanındaki bir kaç kişiye kalmıştır. Afyonkarahisar'ın Yunanlılar tarafından işgali sebebiyle Antalya-Ankara arası haberleşmenin kesilmesi tehlikesi baş göstermiştir. Bu tehlikeyi önleyebilmek amacıyla yeni hatların yapımı işine girişilmiştir. Antalya'nın doğru bir telle Konya'ya bağlanması için Akseki-Beyşehir arasında 100 kilometrelik bir hat inşası gerekmiştir. Bu hat Ocak 1921'de başlamış ve Şubat 1921'de bitirilmişti. Çok zor şartlar altında ve takdire şayan bir şekilde inşa edilen bu hat sonrasında Sakarya Savaşı esnasında Haymana etrafında bulunan

³¹ Geçmişten Günümüze Posta, s.232,233.

³² Alışan, a.g.e., 399-400.

milli ordunun Ankara ve Kırşehir'le haberleşmesini temin için Ankara-Haymana arasına elli ve Haymana'dan Bala'ya elli beş kilometrelik bir hat çekilmiştir³³. Daha sonra yine Konya'nın direkt bir hat ile Ankara bağlanması amacıyla 140 kilometrelik yeni bir hat çekilmiştir. Yine Mehmet Sabri Bey'in tesir ve teşvikiyle Aksaray halkının yardımı temin edilerek Konya'dan Aksaray'a kadar 160 kilometrelik bir hat çekilmiştir. Ankara-Kırşehir-Aksaray üzerinden Konya ve Adana ile haberleşme yapılabilmesi için Kırşehir'den Koçhisar'a kadar 60 kilometrelik bir tesis yapılmıştır³⁴.

Sakarya Savaşı esnasında beliren tehlike sebebiyle hükümet dairelerinin Ankara'da birer temsilci bırakarak Kayseri'ye çekilmesi uygun görülmüş ve Posta ve Telgraf İdaresi'de İdare Fen Heyeti'nden Fahri Beyin başkanlığı altında Temmuz 1921 sonunda Kayseri'ye gönderilmiştir. Ancak Mehmet Sabri Bey Ankara'daki hükümet merkeziyle irtibatını muhafaza ve telgraf haberleşmesini yakından takip ve idaresi için bir kaç kâtiple beraber Ankara'da kalmıştır. Merkezi İdare Heyeti'nin Kayseri'de kaldığı müddet zarfında işler Fahri Bey tarafından idare edilmiştir³⁵. Sakarya Savaşı'ndan sonra Kayseri'ye giden teşkilat tekrar Ankara'ya dönmüştür³⁶. Sakarya Savaşı zaferle sonuçlanınca neticelendiği için Aralık 1921 sonlarında posta teşkilatı tekrar Ankara'ya taşınmıştır³⁷.

Mehmet Sabri Bey'in Büyük Taarruz sonrasında telsiz tesis ve saire gibi meslekî incelemeler için uzunca bir Avrupa seyahati yaptığı görülmektedir. Mehmet Sabri Bey hem Posta ve Telgraf Genel Müdürlüğü'nün Anadolu'da kuracağı hem de Bahriye ve Harbiye Nezaretleri'nin kuracakları telsiz ve telgraf istasyonlarının satın alınmasında yetkili kılınmıştır³⁸. Mehmet Sabri Bey 11 Ağustos 1923 tarihinde Saruhan milletvekili olunca bu vazifeden ayrılmıştır³⁹. 1910 yılında da katılmış olduğu Dünya Posta Birli-

³³ Eğitim Notları, s.677.

³⁴ Gökoğlu, a.g.e., s.14; Eğitim notları, s.677.

³⁵ Eğitim Notları, s.679.

³⁶ Eğitim Notları, s.677; Gökoğlu, a.g.e., s.16.

³⁷ Gökoğlu, a.g.e., s.15. Mehmet Sabri Beyin Millî Mücadele sırasında yürüttüğü başarılı çalışmaları dolayısıyla Sakarya Savaşı'ndan sonra İsmet (İnönü) Paşa'nın Mehmet Sabri Bey'e bir teşekkür telgrafi yollanmıştır. Bu telgrafın metni aynen şöyledir: "Muhabere umurunun iyi bir şekilde düzenlenmesi ile memur ve malzemenin iyileştirme ve tamamlanması hususunda her veçhile bolca buyurulmuş olan yüksek yardımlarına özellikle teşekkür ederim. Garb Cephesi K. İsmet 2/4 Ağustos 1921.

³⁸ BCA, Bakanlar Kurulu Kararları Fonu, .Fon Kodu: 030.18.1.1, Yer No: 4.46..5, Dosya _:1349; Ek No: 238/6; BCA, Bakanlar Kurulu Kararları Fonu, Fon Kodu: 030.18.1.1, Yer No: 4.44..4, Dosya _:1309. Bundan sonra arşiv belge atflandırmasında ilk rakam grubu ilgili fon kodunu, ardından gelen rakam grubu ise belgenin yer numarasını göstermektedir.

³⁹ Eğitim Notları, s.679.

ği'nin Stockholm'daki kongresine 1924 yılında, Mehmet Sabri Bey ve Posta Dairesi Reisi Baha Tali Bey katılmıştır⁴⁰. Mehmet Sabri Bey, Millî Mücadele yıllarında Posta ve Telgraf Genel Müdürlüğü görevini büyük bir gayret ve fedakârlıkla yapmasından dolayı 1926 yılında beyaz renkli istiklal madalyası ile ödüllendirilecektir⁴¹.

15.3.1924 tarihinde TBMM'de Posta ve telgraf İdaresi'nin bütçesiyle ilgili olarak yaptığı konuşmada üç husus üzerinde durmuştur: Birincisi; Millî Mücadele döneminde ne kadar önemli olduğu anlaşılan ve ciddi bir şekilde harap olan mevcut telgraf şebekesinin tamiri için 3-4 milyon lira icap etmekte olup memlekette telsiz telgraf tesisi kesin bir zorunluluktur. İkincisi, Ankara'nın bir hükümet merkezi olmasından dolayı bir telefon şebekesinin yapılmasının son derece önemlidir. Aynı zamanda Ankara telefon merkezi İstanbul'a bağlanacak, böylece Ankara ile İstanbul arasında bulunan telefon bütün devlet işlemlerinin iyi bir şekilde yürütülmesi sağlanacaktır. Üçüncüsü, Ankara'da bütün Avrupa ile haberleşmeyi sağlayacak olan bir telsiz telgraf istasyonu kurulmasıdır⁴². Bu girişiminden anlaşıldığı gibi Mehmet Sabri Bey Cumhuriyetin ilk dönemlerinde başlatılan modernleşme hareketleri içerisinde telefon ve telgrafın de dâhil edilmesini sağlamaya çalışmıştır.

İTTİHAT TERAKKİ FIRKASI VE MEBUSAN MECLİSİ'NDEKİ FAALİYETLERİ

Mehmet Sabri Bey, İttihat ve Terakki Partisi'nin mensubu olarak Mebusan Meclisi'nde aktif siyaset yapmıştır. İttihat ve Terakki Fırkası'ndan II. Meşrutiyet'in 2. dönem seçimlerinde 4 Ağustos 1912'de Saruhan'dan milletvekili seçilmiştir. Bu milletvekilliği 14 Mart 1914'de meclisin feshiyle görevi ilk milletvekilliği sona ermiştir. 3. dönemde tekrar 18 Mayıs 1914'de İttihat ve Terakki Fırkası'ndan Saruhan milletvekili olmuş ve 20 Aralık 1918'de Meclisin feshine kadar milletvekilliği devam etmiştir⁴³.

Mehmet Sabri Bey hem Mebusan Meclisi'nde hem de Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde çeşitli vesilelerle söz almıştır. Mehmet Sabri Bey'in bir

⁴⁰ Diker, a.g.t., s.53.

⁴¹ Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi, Başbakanlık Muamelat Fonu, Fon Kodu: 030.10.0.0, Yer No: 195.335.9, Dosya _ 232204M.

⁴² MMZC, Cilt 2, TBMM Basımevi 1991, s.457.

⁴³ Fevzi Demir, **Osmanlı Devleti'nde II. Meşrutiyet Dönemi Meclis-i Mebusan Seçimleri 1908-1914**, İmge Kitabevi, Haziran 2007, 1. Baskı, s.177, 184. 1912 yılında yapılan milletvekili seçiminde Saruhan mebus adayları içerisinde Hüseyin Kazım Bey 232 oy, Mehmet Sabri Bey 230 oy almıştır.

hatıratı ya da herhangi bir yerde yayınlanmış yazıları olmadığından fikirlerini daha çok onun Meclisteki bu konuşmalarından öğrenilebilmektedir. Mehmet Sabri Bey, Osmanlı hâkimiyetinde bulunan topraklarda ecnebi bir devlete mensup iki kişiden biri diğerini katledecek olduğu halde katledenin tutuklanmadığını, olaya karışan yabancıların yargılanabilmesi için o yabancıların mensup olduğu devletin bir tercümanın orada olması bir zorunluluk olduğunu, bu durumun da bir kapitülasyon olduğunu düşünmektedir. Kapitülasyonların ülkeye olumsuz tesirleri olmuştur. Avrupalılar Osmanlı'yı sanayide ve ticarete ilerlememekle suçluyorlar. Hâlbuki sanayi ve ticarete ilerlemek için gerekli şartların birincisi, himaye ile sanayi ve ticarî teşebbüslere ayrılacak sermayenin kâr getirmesini sağlamaktır. Ancak bu amacın gerçekleştirilmesi için devlette hiçbir kuvvet ve iktidar mevcut değildi. Çünkü herhangi bir sınaî girişimde bulunulsa, kapitülasyonların ortaya koyduğu rekabet bu girişimi teşebbüsü öldürmekteydi. Buna bir örnek olarak, bir kâğıt fabrikasının açılmasını göstermektedir. Kâğıt fiyatlarında fabrikanın temeli atıldığında %25, fabrika inşası bittiğinde %50, fabrika üretime geçtiğinde ise % 60 indirim olmuş, büyük külfetlerle kurulan fabrika bu rekabet karşısında bir adım dahi atamamaktadır. Bu durumun sebebi, kapitülasyonlardan dolayı gümrüklere istenilen vergiler konulamaması ve rekabet kapısının kapatılamamasıdır. Ona göre hükümet 18 Eylül 1914 tarihinde kapitülasyonları kaldırarak⁴⁴ olumsuz rekabet şartlarını ortadan kaldırmıştır⁴⁵.

Mehmet Sabri Bey 1917-1918 devresinde Rüşumat Bütçesi Raportörlüğü yapmıştır. Mehmet Sabri Bey'e göre vergide yeni bir metot olan tarife usulünün iyi bir şekilde uygulanabilmesi için açılmış olan okuldan beklenen faydanın, tarife uygulamasını bilen insanların sayısının az olması ve eğitime esas olacak örneklerin olmamasından dolayı sağlanamadığını ifade etmektedir. Mehmet Sabri Bey bu meseleyi çözebilmek için başmüdür ve genel müdürlük çalışanlarından tarife işleriyle uğraşacak olanların Avrupa'ya gönderilmesi ve tarife usulünü orada öğrenmeleri gerektiğini düşünmektedir. Meclis'te Mehmet Sabri Bey'in bu teklifine bu konuda eğitime gönderilen memurların Almanca bilmemesi ve kısa süre içinde gönderilecekleri için beklenen faydanın sağlanamayacağından dolayı itiraz gelmiş-

⁴⁴ Osmanlı Hükümeti'nin I. Dünya Savaşı'nın hemen başlangıcında savaş durumundan faydalanarak yaptığı bir uygulama 8 Eylül 1914'de Meclis'te kabul edilen bir kanun gereğince kapitülasyonların 1 Ekim 1914 tarihinden itibaren kaldırılması olmuştur.

⁴⁵ MMZC, 26 Mart 1917, Cilt: 3, devre 3, TBMM Basımevi 1991, s.344, 345.

tir. Mehmet Sabri Bey buna cevaben, şimdiye kadar Almanya'ya gönderilen öğrencilerin %80'inin Fransızca bildiğini ve orada uygulamalı bir eğitim yapacaklarından dolayı Fransızca olarak araştırma yapabileceklerini ifade etmiştir. Fakat bu teklifi kabul edilmemiştir⁴⁶. Mehmet Sabri Beyin bu düşüncesi kendisinin yurt dışı tecrübelerinden oluşmaktadır.

TECEDDÜT FIRKASI KURUCULUĞU VE MALTA'YA SÜRÜLÜŞÜ

Teceddüt Fırkası ve Mehmet Sabri Bey

Birinci Dünya Savaşı'nın sona ermesinin ardından savaşın meydana getirdiği felaketlerin sorumlusu İttihat ve Terakki Fırkası'nın gösterilmesi Fırka'nın faaliyetini sona erdirmesine yol açmıştır. Bunun için son kongresinde fesih kararı almış olan Fırka, yerine "Teceddüt" adıyla anılan yeni bir fırkanın faaliyete geçmesini sağlamıştır. İttihat ve Terakki Partisi'nin son toplantısı 4 Kasım 1918'de yapılmıştır. Pazar ve pazartesi günü yapılan toplantılarda "İttihat ve Terakki" isminin kaldırılarak yeni bir program ve yeni bir isimle yola devam edilmesi kararı alınmıştır. Ortaya konulan seçeneklerden "Teceddüt" ismi kabul edilmiştir. Pazartesi yapılan oylamada yeni partinin On iki kişilik bir idare meclisi seçilmiştir. Bu kurulda Muhittin Birgen, Doktor Tevfik Rüştü, Yunus Nadi, Mehmet Sabri, Babanzade Hikmet yanında⁴⁴ 34 oyla genel idare kuruluna seçilen o sırada Saruhan mebusu olan Mehmet Sabri Bey de bulunmaktadır⁴⁸. Fırkanın reisliğine her ne kadar Ayan'dan Hüsnü Paşa getirilmişse de bu görevi Mehmet Sabri Bey üstlenmiştir⁴⁹.

İstifa etmelerine ve muhalefet tarafından savaşın sorumlusu olarak suçlanmalarına rağmen Mondros'un yürürlüğe girdiği ilk dönemlerde İttihatçılar hala siyasette etkiliydiler. Mehmet Sabri Bey Mebusan Meclisi'nde Teceddüt Fırkası namına yaptığı konuşmada, "Memleketin çok büyük buhranlar geçirdiği, Tevfik Paşa'nın politikasına saygılı olduğunu, ancak mütarekenin iyi bir şekilde uygulanması için ve milleti memnun edecek şekilde bir antlaşmanın yapılabilmesi için hükümetin dikkatlerini çektiklerini,

⁴⁶ MMZC, 26 Şubat 1918, Cilt 2, TBMM Basımevi 1991, s.534, 535.

⁴⁷ Muhittin Birgen, **İttihat ve Terakki'de On Sene İttihat ve Terakki Neydi?** Hazırlayan: Zeki Arıkan, Kitap Yayınevi, 1. cilt, İstanbul 2006, s.545.

⁴⁸ Diker, **a.g.t.**, s.43-47.

⁴⁹ Tarık Zafer Tunaya, **Türkiye'de Siyasal Partiler**, Cilt II, Mütareke Dönemi, Hürriyet Vakfı Yayınları, 2. Baskı, Şubat 1986, s.93-95.

kabineye güvenoyu vereceklerini" belirtmiştir. Fakat sadrazamlık görevi verilen Tevfik Paşa'nın kurduğu hükümete güvensizlik oyu vermiş ve düşmesine neden olmuştur. Teceddüt Fırkası 19 Kasım 1918 günü sabah saat 9'da toplanarak hükümete karşı alınacak tavır hakkında yeniden görüşmelere başlamış ve neticede zamanın önemi dikkate alınarak hükümete güvenoyu verilmesini oy birliğiyle karar vermiştir. Teceddüt Fırkası Ayan Meclisi üyesi İttihatçı eğilimli Ahmet İzzet Paşa'nın kurduğu hükümete güvenoyu vermiştir. Böylece memlekette bir hükümet bunalımı çıkmasını önlemiştir⁵⁰.

Güvenoyu veren şahısların isimlerine bakıldığında bunların eski İttihat ve Terakki Fırkası mensubu ve hâlihazırda Teceddüt Fırkası mebusları olduğu görülmektedir. Fakat çeşitli çevreler tarafından suçlanan Fırka mensuplarından bazıları istifa etmeye başlamışlardır. İdare heyeti üyeleri de olan Yunus Nadi, İsmail Canbolat, Muhittin Birgen'de istifa edenler arasında bulunmaktadır. İstifa eden başkan vekillerinin yerine Seyyit Bey ve Mehmet Sabri Bey getirilmişlerdir⁵¹. Teceddüt Fırkası, çok çatışmalı bir parlamento içinde sessiz kalmamıştır. Parasal bakımdan mütareke döneminin en zengin partisi olması fırkanın etkisinin artmasına olduğu kadar ilişkilerinin yayılmasına da neden olmuştur. Bu da Fırka'nın varlığı bakımından "bir kelimedenden ibaret kalmadığını" kanıtlar. Son olarak 18 Aralık 1919 tarihinde Tevfik Paşa kabinesi hakkında gensoru önergesi verilmiş fakat Meclis'in feshi üzerine uygulamaya geçirilememiştir⁵².

Mehmet Sabri Bey'in başkanlığını yürüttüğü Teceddüt Fırkası ile Hürriyetperver Avam Fırkası'nın millî meselelerde ortak bir tavır sergiledikleri anlaşılmaktadır. İsmail Canpolat Saruhan Mebusu Mehmet Sabri'ye başvurarak Ali Rıza Paşa kabinesine Teceddüt Fırkası'nın güvenoyu verip vermeyeceğini ve eğer güvenoyu verilecekse ne gibi şartlar öne sürüleceğini sormuştur. Mehmet Sabri Bey bunun şartının özellikle Bakanlar Kurulu'na seçilecek bazı isimler konusunda olacağını belirtmiştir. Harbiye'ye İzzet Paşa, Maliye'ye Cavit, Dâhiliye'ye Canbolat ve Bahriye'ye Rauf'un nazır olması konusunda istekleri olacağını belirtmiştir. İsmail Canbolat Mustafa Kemal Paşa'nın Harbiye Nezareti'ne gelmesinin muhtemel olduğunu söyleyince Mehmet Sabri Bey, onun başka bir Nezarete gelebileceğini fakat Harbiye Nezareti'ne gelmesinin Fırka'ca hoş karşılanmayacağını söylediği

⁵⁰ Diker, **a.g.t.**, s.80.

⁵¹ Diker, **a.g.t.**, s.81.

⁵² Tunaya, **a.g.e.**, s.102.

nakledilmektedir. Ancak Mehmet Sabri, İsmail Canbolat ve Fethi Beyler Fırka ileri gelenlerinin Mustafa Kemal Paşa ile yakın dostlukları ve fikir beraberliklerinden dolayı, Fırka'nın kendi listesinde Paşa'ya Bahriye Nazırı olarak yer verdiği bilinmektedir. Mustafa Kemal Paşa asker olduğu için Teceddüt Fırka'ya dâhil olup faaliyet göstermemesine rağmen arkadaşlarıyla devamlı olarak diyalog içinde bulunmuştur⁵³.

Teceddüt Fırkası'nın mütareke döneminde takip ettiği politika, "Türkiye'nin millî sınırlar içerisinde korunması"dır. Bu politikanın ileriki tarihlerde Millî Mücadele'nin de siyasî programını oluşturduğu söylemek gerekir. Teceddüt Fırkası'nın sahip olduğu yeni hedef, Türkiye'yi işgal eden İtilaf Devletleri'nin temsilcilerini rahatsız ediyordu. Nitekim İngiliz Yüksek Komiserliği "Foreign Office"nin talimatına uyararak Teceddüt Fırkası'nda yeniden teşkilatlanan İttihat ve Terakki Fırkası ve Cemiyeti mensupları üzerine dikkatler yoğunlaştırıldı. Bu dönemde Türkiye hakkında meydana gelen her felaketin sorumluları kısaca İttihatçı olarak bilinen kimseler olarak gösteriliyordu. Diğer taraftan Teceddüt Fırkası'nın kuruluşu da temelleri bu fırkanın üzerine olduğu için lehte ve aleyhte İttihat ve Terakki Fırkası'nın bütün mirası bu fırkada toplanmıştı. Bu buhranlı devrede fırkadan istifa edenlerle, birlikte memlekette hükümet krizini önlemek için daima hükümete destek verilmesine rağmen ittihatçılık ithamıyla takip edilmekte olan Teceddüt Fırkası mensupları ve bu fırkadan istifa ederek bağımsız kalan milletvekilleri dahi tutuklanmışlardır. 30 Ocak 1919'da ilk tutuklamalar başlamış ve daha sonra Hükümet İttihat ve Terakki Fırkası'nın mal varlığına el koymaya karar vermiştir. 2 Şubat 1919 günü görevliler, bir askerî müfreze, sivil ve resmî polislerle birlikte Teceddüt Fırkası Genel Merkez binasına gelerek, Fırka ikinci başkanı Mehmet Sabri Bey'e el koymayı belirten bir emirname göstermişlerdir. Bunun üzerine binada bulunanlar dışarı çıkarılarak bina mühürlenmiştir. Daha sonra Fırka'nın taşra teşkilatında da aynı el koymalar devam etmiştir⁵⁴. Damat Ferit Paşa kabinesi Teceddüt ve Hürriyetperver Avam fırkalarını 5 Mayıs 1919 tarihli Meclis-i Vükelâ kararıyla feshetmiş ve gerek İstanbul'da, gerekse taşrada bulunan merkez ve şubelerin kapatılmasını bildirmiştir. Bu fesih kararı ile aynı zamanda İttihat ve Terakki kaynaklı olarak başka adlarla kurulmak istenecek fırka ve cemiyetlere izin verilmemiştir⁵⁵.

⁵³ Diker, a.g.t., s.116, 117, 120.

⁵⁴ Diker, a.g.t., s.121, 123.

⁵⁵ Tunaya, a.g.e., s.102.

Malta'ya Sürülmesi

Sonuç olarak Teceddüt fırkası üyelerinden bir kısmı Divan-ı Harp önüne çıkarılmış, bir kısmı da Malta'ya sürgün edilmiştir⁵⁶. 28 Mayıs 1919'da, İstanbul'dan alınan ve 2 Haziran'da Malta'ya sürülen bu 41 kişilik grup içerisinde Mehmet Sabri Bey de bulunmaktadır. Mehmet Sabri Bey'in Malta'ya sürülmesi üzerine Kadıköy'de bütün azınlık ve yabancı tabakası İşgal Komutanlığı'na yüzlerce imzalı dilekçe vererek Malta'ya sürülmesini haksız ve adaletsiz bulmuşlar ve sürgün edilmesini önlemeye çalışmışlardır. Tutuklanmasından önceki akşam kendisine kaçması için haber yollanmış fakat o buna tenezzül etmeyeceği cevabını vermiştir⁵⁷. Bu sürgünlerin Malta'da sürgünde bir numara verilmiş ve bu numaradan sonra unvanları belirtilmiştir. Mehmet Sabri Bey, numarası 2729 olup Saruhan mebusu olarak kayd edilmiştir. Mehmet Sabri Bey'in içindeki bulunduğu grup daha ziyade siyasal suçluların olduğu gruptur⁵⁸. İngiliz Yüksek Komiserliği sürgünleri suç sınıflarına göre üç gruba ayırmıştır. A grubu zulüm yapmış olanlar, B grubu zulüm yapılmasına göz yumanlar, C grubu zulüm politikasıyla ilişkileri bulunduğu söylenemeyecek olanlar ki Mehmet Sabri Bey bu grup içerisinde görülmüştür⁵⁹. Malta'da Ziya Gökalp'in sosyoloji ve felsefe derslerine Çürüksulu Mahmut Paşa, Ordu Kumandanı Ali İhsan Sabis Paşa, Yemen Kumandanı Ali Said Paşa, Salah Cimcoz Bey ve Mehmet Sabri Bey gibi isimler katılmıştır. Hatta Mehmet Sabri Bey bu derslerin en gayretli öğrencilerinden biri olarak nitelendirilmiştir⁶⁰. Mehmet Sabri Beyin Malta'dan ne zaman kurtulduğu yapılan taramalara rağmen tespit edilememiştir. 23 Ekim 1920'de Posta ve Telgraf İdaresi umum müdürü olduğuna göre Malta'dan ilk kurtulan grup arasında bulunması ihtimali yüksektir.

⁵⁶ Tunaya, **a.g.e.**, s.102.

⁵⁷ Rüşti Dağlaroğlu, **1907-1987 Fenerbahçe Spor Kulübü Tarihi**, İstanbul 1988, s.661.

⁵⁸ Bilal Şimşir, **Malta Sürgünleri**, Bilge Yayınevi, İkinci Basım, Nisan 1985, Bilgi Yayınevi, s.110.

⁵⁹ Şimşir, **a.g.e.**, s.218-219.

⁶⁰ Ahmet Emin Yalman, **Yakın Tarihte Gördüklerim ve Geçirdiklerim, (1888-1922)**, Cilt: I, Pera Turizm ve Ticaret A.Ş., s.583.

TÜRKİYE BÜYÜK MİLLET MECLİSİ'NDE MEBUSLUĞU VE TARIM BAKANLIĞI

Cumhuriyet Döneminde Milletvekilliği ve Meclis'teki Faaliyetleri

Mehmet Sabri Bey, Millî Mücadele sonrasında siyasî faaliyetlerini sürdürmüştür. Bu çerçevede Mehmet Sabri Bey, Büyük Taarruz'dan sonra Posta ve Telgraf Genel Müdürlüğü uhdesinde uzunca bir müddet kalmak üzere Almanya'ya hareket etmiştir. Dönüşünde Saruhan'dan milletvekili olmuştur. Posta Telgraf Genel Müdürlüğü görevini II. Meclis'te milletvekili seçilince bırakır. TBMM III. Döneminde de Manisa'dan milletvekili seçilmiştir. 13 Şubat 1929 da Milletvekilliği'nden istifa etmiş ve Bükreş Elçisi olmuş, Cebelibereket'ten 1 Nisan 1930'ta seçilince yeniden yurda dönmüştür⁶¹. IV. ve V. Dönem Manisa milletvekilliği yapmıştır. Mehmet Sabri Bey, TBMM 2. Döneminden itibaren dört dönem milletvekilliği, 4. Cumhuriyet Hükümeti'nde (3. İnönü Hükümeti) Tarım Bakanlığı (3 Mart 1925-1 Kasım 1927) yapmıştır⁶².

Mehmet Sabri Bey, 1935 yılında eğitimle ilgili bir kanun taslağı vermiştir. Bu taslakta; İstanbul Üniversitesi ile ilgili olarak rektörlüğü 25 yıl müddetle bir yabancı profesörün getirilmesi, üniversitede görev yapan Türk öğretmen ve yardımcılarının maaşlarının yükseltilmesi yer almıştır. Ayrıca bütün eğitimini Almanca ve Alman öğretmenler tarafından yapan yeni bir lise kurulması, Galatasaray Lisesi'nin bütün öğretimini Fransızca ve Fransız öğretmenler tarafından yapılması, bu liselerin yabancı müdürler tarafından yürütülmesi, Ankara ve İstanbul dışındaki bütün liselerin öğretiminin ziraat ve ticaret esaslarına göre yeniden tanzim edilmesi gibi hususlar yer almıştır⁶³. Bu tasarı dönemin Millî Eğitim Bakanı Zeynel Abidin Özmen tarafından geniş bir şekilde cevaplanarak reddedilmiştir. Özellikle eğitimde yabancıların ağırlığı olumlu karşılanmamıştır.

Mehmet Sabri Bey'in 27.12.1937 tarihli, Türk dili yerine yabancı dil kullananların cezalandırılması ile ilgili bir kanun tasarısı teklifi bulunmaktadır. Bir milletin kuvvetinin büyüklüğü büyük ölçüde hâkimiyet bayrağı altında toplanmış olan kişilerin ve unsurların esaslı millî duygularının, hasasiyetlerinin, fikirlerinin birliğindedir. Bu millî, esaslı, şuur birliğini vü-

⁶¹ Emekli Sandığı Arşivi, agd.

⁶² Öztürk, a.g.e., s.681.

⁶³ BCA, Başbakanlık Muamelat Fonu, 030.10.0.0/ 4.21..1/ 4182.

cuda getiren en birinci etken şüphesiz lisanıdır. Bütün fertleri aynı diller konuşan milletlerde millî şuur, millî duygu, tabileri muhtelif lisan ile konuşan milletlerden daha yüksektir. Bunun için millî hâkimiyetine kıskanç olan milletlerin lisanında, dilde birliğe dikkat, itina etmeleri lazımdır. Bunun için devlet içerisindeki bir zümre, devletin millî lisanını bırakarak diğer ecnebi bir lisanla konuşursa, sokakta, kahvede, ticarethanelerde hulasa her yerde, kendi aralarında, herkesle yabancı bir lisanla konuşmak suretiyle, ait olduğu memleketin millî rengini bozmayı alışkanlık haline getirirse o zümreye ait kişilerin cezalandırılması, bu kötü alışkanlıktan men edilmesi gerekir. Bu hükümetin asıl görevlerindedir. Üç maddelik bir kanun teklifiyle, millî lisan yerine ecnebi bir lisan kullanılmasının suç olduğu, bu suçun işlenmesinin cezayı gerektirdiği, bu ceza sosyal, ekonomik menfaatlardan mahrumiyet öngörülmektedir⁶⁴.

Mehmet Sabri Bey, vekâlet müsteşarlarının Türkiye Büyük Millet Meclisi azalarından seçilmesi için bir kanun teklifi vermiştir. Vekillerin tayin edildikleri vekâletlerde başarılı olabilmeleri için teklif Milli Müdafaa Vekâleti tarafından uygun görülmemiştir⁶⁵.

Tarım Bakanlığı Dönemindeki Faaliyetleri ve Sovyet Rusya Seyahati

Sovyet Rusya Seyahati

Ziraat Vekili Mehmet Sabri Bey, Sovyet Hükümeti Ziraat Halk Komiseri'nin daveti üzerine Sovyet Rusya'ya geniş kapsamlı bir inceleme gezisi yaptı⁶⁶. Bu gezi yaklaşık 46 gün, bir buçuk ay civarında sürmüştür⁶⁷. Bu gezinin gerçekleştirilmesinde Sovyet Rusya'nın 1918 yılından itibaren tarım alanında ortaya koyduğu önemli gelişmeler rol oynamış olmalıdır. Buna yol açan gelişmeler Lenin'in ortaya koyduğu sosyalist bir tarım programında yatmaktadır. Bu programda; toprağın verimliliğinin artırılması, tarımsal tekniklerin geliştirilmesi ve tarım emekçisinin tarım bilgisinin genel düzeyinin yükseltilmesi, çeşitli alanlardaki tarım işletmelerini geliştirmek gibi hususlar yer almaktaydı⁶⁸. Mehmet Sabri Bey, bu gezisini Moskova,

⁶⁴ BCA.Fon Kodu: 030.10.0.0/ 4.21..19/ 4200.

⁶⁵ BCA.Fon Kodu: 030.10.0.0/ 4.21..8/ 4189.

⁶⁶ BCA. 030.18.1.1/16.67.13/ 2678.

⁶⁷ Muhtemelen heyetin 1925 yılının Kasım'ının iki haftası ile tüm bir Aralık ayı boyunca Rusya'da bulunduğu tahmin edilebilir.

⁶⁸ E.H.Carr, **Sovyet Rusya Tarihi Bolşevik Devrimi 2 1917-1923**, Cilt II, Çev. Metis Yayınları, İstanbul 1998, s.47.

Leningrad, Saratov, Voronej Eyaleti ve Donetz Havzası, Kuzey Kafkasya, Dağıstan Otonom Cumhuriyeti, Azerbaycan Cumhuriyeti, Gürcistan Cumhuriyeti, Abhazy Otonom Cumhuriyeti, Kırım Otonom Cumhuriyeti'nde gerçekleştirmiştir. Ziraat Vekilinin inceleme yaptığı alanlar şunlardır: Tarım bankaları, sendika ve kooperatifler: tarım sendikaları, tarımla ilgili bilimsel kuruluşlar, kırsal, sütçülük, bölgesel, kendir ve keten kültürleri, patatesçilik kooperatifleri, bağcılık, şarap gibi üretim birlikleri, bilim ve eğitim kuruluşları: Su bilimi kuruluşu, tarım akademileri ve enstitüleri, balık yetiştirme enstitüsü, arazi ölçümü enstitüsü. Veterinerlik enstitüleri, ormancılık enstitüsü, bilimsel iyileştirme enstitüsü, tarım enstitüsü genetik merkezi, veterinerlik: veterinerlik tesisleri, veterinerlik kurumları, Tarım işletmeleri: Tütün işletmeleri, botanik bahçeleri. Atçılık: atçılıkla ilgili olarak haralar, devlet haraları. Tarım uygulama alanları: Deney tarlaları, traktör çiftçiliği, tarım deneme istasyonları, devlet çiftliği. İdari birimler: Köylü tarım yönetimleri, bölgesel, yerel ve merkezi tarım yönetim birimleri. Bu programdan da anlaşılacağı üzere bu gezide Sovyet Rusya'da programda yer alan yerleşim birimlerinde tarım, hayvancılık ve ormancılık alanında ne kadar önemli tesis, işletme, eğitim birimi ve uygulama alanı varsa hepsinin görüldüğünü gösteriyor.

Mehmet Sabri Bey, dönüşünde Sovyet Rusya gezisi hakkındaki izlenimlerini Cumhuriyet'te kaleme almıştır. Her şeyden önce Sovyet Rusya da Türkiye gibi bir tarım ülkesidir ve ihraç ürünlerinin dörtte üçünü tarım ürünleri oluşturmuştur. Fakat büyük çiftlikler istisna olmak üzere 1917 ihtilâlinde sonra çiftlik sahiplerinin arazisi köylülere taksim olunmuştur. Bununla beraber bütün topraklar devlete ait olduğundan şahıslar bu toprakları satamazlar. Arazinin köylülere dağıtılan kısmı hariç kalanlarından büyük çiftlikler oluşturmuşlardır. Gerek ihtilal dönemi iç çekişmeler gerekse 1921 tarihinde yaşanan kuraklık sebebiyle ekilen toprak yüzölçümünde büyük bir düşüş olmuştur. Bu tarihten sonra ziraat üretimde artışı sağlayabilmek için Rus ziraat teşkilatı güçlü esaslara istinat ettirilmiştir. Rusya'da tarımda gelişmeyi sağlamak ve özellikle köylülerin şuurlu tarım yapmalarını temin etmek için çeşitli yollara başvurulmuştur. Öncelikle bilimsel ve iktisadî bir suretle tarım yöntemlerini öğretmek üzere Maarif Komiserliği'ne bağlı çeşitli yüksek ziraat okulları vardır. Ayrıca Ziraat Komiserliği'nin "Yeniğün" isimli matbaasında 1925-1926 yıllarında 656 ziraat eseri bastırılmış olup bunların % 70'i köylülerin anlayabileceği sade bir dilde yazılmıştır. Ziraat Komiserliği'nde köylülerin yazışmalarıyla uğraşan bir daire

bulunmakta ve bu daireye başvuran köylülerin sordukları sorulara cevap verilmektedir. Bütün bu çalışmaların sonucu olarak ziraat mütemadiyen ilerlemektedir⁶⁹.

Bu gezinin Türkiye'ye kazanımlarından birisi atlarda uygulanan yapay tohumlamadır. Yapay tohumlama dünyada ilk olarak çiftlik hayvanlarında 18. yüzyılın sonunda Rusya'da uygulanmaya başlanmıştır. Türkiye ise Rusya'dan sonra dünyada bu uygulamayı seçen ikinci ülke konumundadır. Ziraat Vekili Mehmet Sabri Bey, bu gezisinde Sovyetler Birliği'nde gördüğü yapay tohumlama çalışmalarının yararlarını kavramış ve İvanov'un asistanlarından Prof. Mihailov'u Türkiye'ye davet etmiştir. Bu davet üzerine Türkiye'ye gelen Prof. Mihailov ilk olarak 1926 yılında Bursa Karacabey Harası'nda atlarda yapay tohumlamayı başlatmış ve bu konuda bir kurs açmıştır. Aynı zamanda kısraklar üzerinde ilk suni tohumlama tatbikatını yapmıştır. Bu kursa ilk katılan veteriner hekimler sonraki yıllarda Türkiye'de ve Türkiye'ye dost kimi ülkelerde suni tohumlamanın gelişimine çok önemli katkılarda bulunmuşlardır. Bu uygulamaya refakat eden Nazım Uygur ile Tefvik Bulak Türkiye'de bu tekniği uygulayan ilk veteriner hekim olmuşlardır. Daha sonraki yıllarda Karacabeyev'den sonra Çifteler ve diğer haralarda da suni tohumlama çalışmalarına başlanmıştır. Türkiye'de kısrak suni tohumlaması 1926'da suni koyun tohumlaması 1935'te sığır suni tohumlaması uygulamaya konulmuştur⁷⁰.

Ziraat Vekili Mehmet Sabri Bey'in Sovyetler Birliği gezisinin Sovyetler Birliği ile aynı zamanda tarım konusundaki bilimsel bilgi alış-verişinin de başlangıcı olduğu söylenebilir. Nitekim 1925–1928 tarihleri arasında ziraat bilimci Sovyet Profesör Jukovskiy, Türk tarımını bitki türleri açısından incelemiş, bütün Türkiye'yi dolaşarak, buralardan ziraat numuneler almış, bu numuneleri ülkesine götürerek daha sonra görev yaptığı Leningrad Ziraat Enstitüsü'ne bağlı laboratuvarında bir Türk ziraat pavyonu açmıştır. Hatta elindeki bu bilgilere dayanarak Türk tarımı ile ilgili Rusça üç eser yazmıştır. Bu eserlerden birisi "Türkiye'nin Zirai Bünyesi" adı ile 1951 yılında Türkçeye çevrilmiştir⁷¹.

⁶⁹ "Ziraat Vekilinin Rusya'daki Müşahadatı", *Cumhuriyet*, 23.1.1926.

⁷⁰ H.Ahsen Adaoğlu, *Türkiye Hayvan Yetiştiriciliğinde Suni Tohumlama*, Yenidesen Matbaası, Ankara 1960, s. 1-2.

⁷¹ BCA. 030.10.0/200.362.11, Ek _ 23810. Rapor s. 7; İlgili eser için P. M. Zhukovskiy, *Türkiye'nin Zirai Bünyesi*, Çev. C.Kıpçak-H.Nouruzhan- S. Türkistanlı, Ankara 1951.

Tarım Alanındaki Diğer Faaliyetleri

1925 yılında Karadere ormanlarının işletilmesi amacıyla Ereğli Limanı'ndan başlayan bir dekovil hattı işletilmesine karar verilmiş ve bu işin yapılması Ziraat Vekâleti'ne verilmiştir. Bu işin Nafia Vekâleti'ne değil de Ziraat Vekâleti'ne verilmesinin sebebini Bakan Mehmet Sabri Bey Nafia Vekâleti'nin işinin diğer demiryolları işlerinden dolayı çok yoğun olmasına bağlamaktadır. Ziraat Vekâleti Fen Heyeti'nin verdiği kararla bu hattın 75 cm genişliğinde bir hat yapılmasını da ekonomik olarak ucuza mal olmasıyla açıklamıştır. 1925 yılında bu hattın 100 kilometrelik kısmı tamamlanacak ve öbür yıl ise tamamı bitirilecektir⁷². İstanbul'un işgal yıllarında Kinderos ve Kutro isimli Osmanlı tebaası iki kişi Belgrat ormanlarından 90 bin ton odun kesilmiştir. Bu şahısların ormanları idareden izinsiz bir şekilde yapması ve üzerlerine gönderilen Türk jandarmalarına İngiliz silahlı güçleriyle karşılık vermişlerdir. Hatta Orman idaresinin masasına çıkıp, "Zanneder misiniz, Türkiye Hükümeti kuvvetlenip bundan sonra bir sual bizden soracak? Bugün biz buraya İngiliz himayesi altında vaziyet ediyoruz, siz engellerse- nize, biz karşılık veririz" Adı geçen şahıslar bu odunlar için vermesi gereken beher çeki için 75 kuruşluk ücreti vermemiş ve bu odunlar o zaman İstanbul'da bulunan İngiliz ordusuna lazım olan travers ve diğer ihtiyaçları için kullanılmıştır. Bu şahıslar 1926 yılında bu odunların ücretini çok düşük bir fiyattan vererek bu olayı örtbas etmek istediğinden bu konu Meclis'e bir soru önergesi olarak getirilmiştir. Tarım Bakanı Mehmet Sabri Bey bu önergeye verdiği cevapta, böyle bir arabuluculuğu kabul etmeyeceklerini ve gerekli kanunî takibatın yapılacağını belirtmiştir⁷³.

Mehmet Sabri Bey'in bakanlığı döneminde tarımda modernleşme çabalarının yoğunlaştığı görülmektedir. Özellikle 1925 yılından itibaren bu durum belirgin bir hal almıştır. Türkiye'de ilk bilimsel bir uygulama tesisi olarak Eskişehir'de bir müessese açılmıştır. 1925 yılında Anadolu Tarımsal Araştırma Enstitüsü ve Adana Bölge Pamuk Araştırma Enstitüsünü kurumuştur⁷⁴. Bu müesseselerin başında birer uzman yerleştirilmiştir. Bu dö-

⁷² Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Ceridesi, 23.03.1325, Cilt:16, TBMM Basımevi, 1976, (Bundan sonra TBMMZC olarak geçecektir), s.130.

⁷³ TBMMZC, 10.02.1926, Cilt: 22, TBMM Basımevi 1977, s.132-133.

⁷⁴ S. Necati Turgay, Son 20 Yıl İçinde Türkiye Pamukçuluğu'nda Gelişmeler Üretim Endüstri Ticaret, Tarım Bakanlığı Bölge Pamuk Araştırma Enstitüsü Müdürlüğü, Yayın No:20, 1969.Bu Enstitü Cumhuriyet döneminin tarımcı ve pamuk uzmanı Celal Şevket İyriboz tarafından kurulmuştur. Celal Şevket (İyriboz) Amerika'da pamuk üzerinde ihtisas yapmış ve 1925 yılında Adana Bölge Pamuk Araştırma Enstitüsü'nü kurmuştur. Bu Enstitü'nün çalışmaları çerçevesinde Amerika'dan 40 çeşit tohum getirilmiş ve bunların içerisinde, yetişirken erkenciliği göz önüne alınan Lightning Express 2 pamuk cinsi bölge ekim alanına sokulmuştur.

nemde ihtiyaç hissedilen ispirto patates ve mısırdan üretmek üzere Adapazarı'nda bir tesis açılmıştır. Halkalı Ziraat Mektebi'nde Türkiye'nin genel tarım üretimi hakkında bir araştırma başlatılmıştır. Ayrıca bu dönemde Bakanlığın en çok uğraştığı işlerden biri de çekirge ile mücadeledir. Özellikle 1926 yılı içerisinde önemli bir çekirge mücadelesi yapılmıştır. Fakat komşu ülkelerde çekirge mücadelesindeki ihmaller endişe yaratmaktadır. Bu sebeple Irak, Suriye, Mısır hükümetleriyle Şam'da küçük bir toplantı gerçekleştirilmiştir. Bu toplantının ardından bu işi takip etmek üzere bir sekreteryaya oluşturulmuştur. Tarımdaki diğer bir problem ise fare dir. 1926 yılı içerisinde fare ile büyük bir mücadele yapılmıştır. Bu mücadele % 60-70 civarında başarılı olmuştur. Yine bu dönemde hayvan hastalıkları için gerekli olan ilaç ve serumlar ülkede yapılmaya başlanmıştır. Özellikle şarbon ve ruam hastalıklarının serumları Pendik müessesesinde yapılmaya başlanılmış, hatta şarbon ve ruam için Tarım Bakanlığı uzmanı yeni bir metot keşfetmiştir. Bu metot şarbon tatbikatında iyi netice vermiştir. Bir diğer hayvan hastalığı ise sığır vebasıdır. Bu hastalık doğu ve güney sınırlarından girmektedir. 1926 yılında veba ile on bir bin kilo serumla mücadele edilmiştir. Serum üretmek üzere kurulan iki müessese bugüne kadar 300-400 kilo serum üretirken 1927 senesinde üretim 1000 kiloya kadar çıkarılmıştır. Pendik'ten doğuya serum nakli zor olduğundan Mardin'de de serum üretimi yapacak bir müessese kurulmasına karar verilmiştir. Birkaç ay içinde Erzincan ve Mardin'de kurulacak yeni müesseselerle bölgenin serum ihtiyacı yerinde karşılanmış olacaktır. 1922'de 27 bin telefata, 1923'de 24 bin, 1924'da 10 bin, 1925'de 8 bin telefata olmuştur. 1927'de de telefata 8 bin civarında kalmıştır. Hayvan hastalıkları sınırdan girdiğinden dolayı doğu sınırında Rusya ile bu konuda bir anlaşma yapılmıştır. Bu anlaşma Rusya ile mücadelenin nasıl yapılması ve hastalığın iki ülkeden birbirine geçişinin nasıl önleneceği tespit edilmiştir. 1927 yılında bunun uygulaması yapılacaktır Mehmet Sabri Bey'in bakanlığı döneminde özellikle sınırlarda görev yapacak 25 kişiden oluşacak bir baytar baş müdüriyeti oluşturulmuştur. Bunun haricinde iki seyyar mücadele heyeti daha kurulmuştur. Bunların görevi sığır vebasını ile mücadele etmektir. Bunların seyyar çalışması diğer baytarların olur olmaz zamanlarda yerlerinden edilmelerini engellemiştir. Ayrıca seyyar olarak görevli bu baytarlar sığır vebasını konusunda uzmanlaşacaklardır. Diğer bir önemli konu ise tarım eğitiminin ıslah edilmesi çalışmalarıdır⁷⁵.

⁷⁵ TBMMZC, 14.04.1927, Cilt: 31, TBMM Basımevi, s.152-155.

Mehmet Sabri Bey'in bakanlığı döneminde 7 Haziran 1926 tarih ve 904 numaralı İslahı Hayvanat Kanunu, 26 Mayıs 1926 tarih ve 859 numaralı İpekböceği ve Tohumu Yetiştirilmesi ve Muayene ve Satılması Hakkında Kanun, 3 Teşrin-i Evvel 1926 tarih ve 474 nolu İpekböceği Tohumu Yetiştirilmesi, Muayene ve Satılması Hakkındaki Talimatname yürürlüğe girmiştir. 26 Şubat 1926 tarihli ziraat müesseselerinin Sabit Sermaye ile İşletilmesi Kanunu, Ziraat ve Baytar Enstitüleri ile Ali Mektepleri Tesisine ve Ziraat Tedrisatının İslahına Ait Kanun gibi tarım alanında modernleştirici ve ıslah edici önlemleri içeren temel kanunlar çıkarılmıştır⁷⁶.

Bu dönemde ormanlar için de ayrı bir kanun taslağı hazırlanmıştır. Bu kanunla Türkiye'deki ormanların korunması hedeflenmektedir. Mehmet Sabri Bey, bu konuda Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde yaptığı bir konuşmada şunları ifade etmiştir: Türkiye'nin bir orman memleketi olarak görüldüğü bilinmektedir. Fakat bilinenin tam tersine Türkiye bir orman memleketi değildir. Çünkü tahtacılar, civar köylüler ve bir Alman profesörünün sözüyle ormanların insafsız mikropları müteahhitlerdir. Bir de ormanları tahrip eden en önemli unsur hayvancılıktır. Ağaçtan ev yapılması, günlük ihtiyaçların giderilmesinde ağacın kullanılması ve ayrıca domuzların verdiği zararları da göz önünde tutmak gerekir. Afrika'da bunun uygulamasını yapan bir yabancı uzman domuzlara bir serum yapmakta ve domuzlar arasında bir hastalık yayılmaktadır. Ama bu hastalık başka hayvanlara geçmemektedir. Almanya seyahatinde sürme yoluyla orman yetiştirmek meselesini araştırdığı ifade etmiştir⁷⁷.

Tarım Eğitiminde Yenileşme ve Mehmet Sabri Toprak

Mehmet Sabri Bey'in tarım bakanlığı döneminde tarım eğitiminde önemli yenilikler yapılmıştır. Bu dönemde Mehmet Sabri Bey'in sadece Rusya'yı değil, birçok Avrupa memleketini de gezerek ziraat konusunda gözlemlerde bulunduğu bilinmektedir. Avrupa seyahati içerisinde özellikle Almanya önemli bir yer tutmuş, burada ziraat eğitiminin yapısı ve amaçları üzerinde durulmuştur. Mehmet Sabri Bey buradaki temaslarında Almanya Ziraat Bakanlığı Ziraat Kurumları Genel Müdürü Dr. Oldenburg'la temas geçmiş ve onu Türkiye ziraatını inceleyerek gözlemlerini bir rapor hâline getirmesi, tarım okullarının ıslahı ve geliştirilmesi için Türkiye'ye davet

⁷⁶ Bu kanunlarla ilgili olarak bkz: Ziraat Kanunları, T.C. Ziraat Vekâleti Neşriyatı, Sayı: 461, Ankara 1940.

⁷⁷ TBMMZC, 14.04.1927, Cilt 31, TBMM Basımevi, s.157-160.

etmiştir⁷⁸. Oldenburg geniş bir heyetle 1927 yılında Türkiye'ye gelmiş ve çalışmaları sonunda bir rapor hazırlayarak hükümete vermiştir.

Bu rapor üzerine 19. 6. 1927 tarihinde "Ziraat Enstitüleri Tesis ve Ziraat Tedrisatının Islahı Hakkında (1/1119) Kanun lâyihası Meclis gündemine getirilmiştir. Bu kanunun gerekçesinde, tarımın ilim üzerine tesis edildiği, bir mıntıkada ilmin uygulanması ve yayılması o mıntıkada topraklarının ve çevresinin bütün unsurların tespit ve tayini ile ona göre bir hareket tarzı geliştirilmesini, araştırmaya açık olacaktır. O dönemde Türkiye'nin tek yüksek ziraat ilim okulu; Halkalı Yüksek Ziraat Mektebi'dir. Avrupa'nın en büyük, yüksek ziraat mektebi Rektörü, Alman ziraat uleması meyanında yüksek bir mevki sahibi olan Profesör "Şuht" bu okul hakkında "Enstitünüz yüksek bir ziraat mektebi olamaz. Böyle bir müessesede ilim adamı yetiştirilemez" şeklinde bir değerlendirmede bulunmuştur. Ayrıca yine Alman uzmanların raporlarına istinaden Türk tarımının ilmî esaslar çerçevesinde gelişmesi için tarımın çeşitli alanlarında çok sayıda enstitüler kurulmasını önermişlerdir. Bu enstitüleri işletecek ve araştırmayı yapacak ilim adamlarını yine dışarıdan getirmek zorunluluktur. Bunlar kendi alanına ait araştırma için düzenli bir program çerçevesinde yanında Türk asistanları bulunarak araştırma yapacaklar, yapacakları bu araştırmalara göre enstitülerde eğitimi düzenleyecekler ve araştırmalarını yazacaklardır. Ayrıca yüksek okulların inşaatının bitiminde öğretimle meşgul olacaklardır. Böylece 3 ile 5 sene zarfında memleketin toprakları, hayvanları, hastalıkları, zararlı böcekleri oldukça iyi bir şekilde ortaya konulacaktır. Bu sayede çalışma ve tarım programları düzenlenebilecek ve yeni bir ziraat âlimleri nesli vücuda getirilmeye başlanacaktır. Bu dönemde tarım eğitiminin tarımın modernleşmesinde temel bir etken olarak görüldüğü ve özellikle tarım meselelerinin ilmî bir yaklaşımla çözülmesi anlayışından hareketle bu işi yürütebilecek sayı ve kapasitede ziraatçı yetiştirme amacının ortaya konulduğu anlaşılmaktadır. Yeni yapılacak bu enstitüler için toplam olarak bütçeye 1 500 000 lira tahsisat konulmuştur. Bu enstitü ve okullarla ilgili kanunun gerekçesine göre; millî iktisadın tek dayanağının ziraat ve servet ve memleketin geleceğinin de topraklarımızın üstünde veya içinde olduğuna şüphe olmadığı. Fransa'da tarımın bilimsel teşkilatı 1912, Almanya'da 1912 ve Belçika'da 1919 senelerinde ıslah edilmiş ve yenilenmiştir. Biz de ise bu konuda 1840 senesinden beri esaslı hiçbir değişiklik görülmemiştir^{7,9}.

⁷⁸ BCA. 030.18.1.1/25.42.3, Karar _ 5411.

⁷⁹ TBMMZC, 19.06.1927, Cilt 33, TBMM Basımevi, s.249-263.

FENERBAHÇE SPOR KULÜBÜ VE MEHMET SABRİ TOPRAK

Fenerbahçe Kulübü, kuruluşunu gayri resmî olarak 1899 yılında gerçekleştirmiş, iki kez kapatılması nedeni ile faaliyetlerine yeniden 1907 yılında geçebilmişti. Mehmet Sabri Toprak İttihat ve Terakki Cemiyeti'nde yer alan bir siyasetçi olmanın getirdiği Türk futbolunun kurulmasında ve gelişmesinde de emek sarfetmiş bir parlamenter olma özelliğini taşımaktadır. İttihat ve Terakki Fırkası kurucu ve yöneticilerinin çoğunun yurt dışında eğitim görmüş olmaları, Rumeli'den gelmeleri, Paris ve Londra'nın sosyal hayatından etkilenmiş olmalarından dolayı futbolun kitlesel etkisini iyi bilmektedirler. Bu sebeple Fırka futbol camiasında etkili olmaya başlamış, Fırka'nın İstanbul kolu öncelikle başarılarıyla bilinen Fenerbahçe'nin yönetimini ele geçirmiştir⁸⁰. Mehmet Sabri Bey, ilk kuruluş yıllarında Fenerbahçe Spor Kulübü'nün başkanlığını yapmıştır. 1914 yılı sonlarında Dr. Hamit Rüştü Bey'in üç ay ısrarı üzerine Fenerbahçe başkanlığını alan Mehmet Sabri Bey, düşman ganimeti olan Belkıs Kotrası ve birkaç futa ile⁸¹ bir araba dolusu spor malzemesini Fenerbahçe'ye sağlamıştır. Mehmet Sabri Bey, Fenerbahçeyi I. Dünya Savaşı yıllarında ayakta tutmuştur. Özellikle İttihat ve Terakki Fırkası'nın kapanmasının ardından Fırka'nın bütün kütüphanesini Fenerbahçe'ye vermiştir. Fenerbahçe yönetiminde görev almış Elkatıpzade Mustafa Bey, Mehmet Sabri Bey'in son derece dürüst bir şahsiyet olduğunu ve Fenerbahçe için çok şey yaptığını ifade etmektedir⁸².

O dönemde İttihat ve Terakki Cemiyeti'yle böyle bir bağlantısından olacak ki daha sonra Fenerbahçe İttihat ve Terakki Fırkası'nın bir şubesi olmakla itham edilecektir. Mehmet Sabri Bey ve Mustafa Kemal Paşa çok yakın arkadaşlıklar. Bu sebepten dolayı Mustafa Kemal Paşa İstanbul'a gelişlerinde Mehmet Sabri Bey'in Moda'daki evinde kalmaktadır. Yıldırım Orduları Grubu Komutanı olarak Filistin Cephesi'ne giderken birkaç günlüğüne İstanbul'a uğrayan Mustafa Kemal Paşa 3 Mayıs 1918 tarihinde Fenerbahçe Spor Kulübünün Kuşdili Çayırı'nın yanındaki Kuşdili Lokali'ni ziyaret etmiştir. Mehmet Sabri Bey Yıldırım Orduları Komutanı Mustafa Kemal ile Kulübü ziyarete geleceklerini önceden bildirdiği için Fenerbahçeliler onları beklemektedir. Önce yorgunluk kahvesi içilmiş, ardından da

⁸⁰ Yalçın Doğan, **Fenerbahçe Cumhuriyeti**, Tekin Yayınevi, 2 nci baskı, İstanbul 1989, s.36-37.

⁸¹ Kotra ve futa bir çeşit sürat teknesi ve kayak çeşididir.

⁸² Dağlaroğlu, **a.g.e.**, s.661.

Dr. Hamit Hüsnü ve Elkatipzade Mustafa Beyler ile birlikte lokalin ikinci katında kupaların olduğu bölüm gezilmiştir. Kulüpte yaklaşık olarak iki saat kadar kalmış ve buradan Fenerbahçe'nin yarış teknesiyle deniz yoluyla ayrılmıştır⁸³.

Mehmet Sabri Bey'in Fenerbahçe ile ilgisi Mütareke dönemi, Millî Mücadele dönemi ve Cumhuriyet döneminde Fenerbahçe ile olan yakın ilişkisi devam etmiştir. Nitekim Fenerbahçe'nin 1922-1923 yılı şampiyonluğunda Hamit Hüsnü Kayacan, Nasuhi Baydar ve Mehmet Sabri beylerin de futbolcu kadro ile beraber bir fotoğrafta yer aldığı görülmektedir. Mehmet Sabri Bey, 1915-1916⁸⁴ ve 1923-1924 yıllarında da kulübün başkanlığını yapmıştır⁸⁵. Beş yıl süren işgal döneminde Fenerbahçe düşman takımlarıyla elli maç yapmış, bunlardan 41'ini kazanmış, dört beraberlik ve beş yenilgi almıştır. Kulübün bu başarısı Sakarya Savaşı'nda da savaştan Türk askerleri üzerinde olumlu bir etki yaratmıştır. Kulübün Kuşdili'ndeki lokalinin denize açılan bir dere ağzında olmasından dolayı Anadolu'ya erzak, silah ve cephane yollanan merkezlerden biri haline gelmiştir. Bu durum işgal güçleri tarafından fark edilmiş ve lokal basılarak kulüp kapatılmıştır⁸⁶. Mehmet Sabri Mustafa Kemal Atatürk'ün uzun yıllardan beri yakın dostluğunu kazanmış bir isimdir. Hatta akşam sofralarının vazgeçilmez isimlerinden birisidir. Mehmet Sabri'nin bekâr olmasının getirdiği bir avantajla Kuşdili'ndeki Fenerbahçe Lokali'nden doğruca Mustafa Kemal Paşa'nın çalıştığı Dolmabahçe Sarayı'na gittiği çok olmuştur. Mehmet Sabri Bey gerek Tarım Bakanı gerekse Fenerbahçe lokaline geldiğinde Fenerbahçe'nin hizmetinde olduğunu, herhangi bir zorlukla karşılaşılırsa bunu çözmek için elinden geleni yapacağını ifade ederdi⁸⁷.

⁸³ Altan Tanrıkulu, **Fenerbahçe Tarihi Efsaneleriyle, Kahramanlarıyla, Rakamlarıyla**, Yapı ve Kredi Bankası Yayınları, İstanbul 2002, s.19. Elkatipzade Mustafa Bey kendisine kulüp hatıra defterini uzatmış ve Mustafa Kemal Paşa bu deftere duygularını yazmıştır. Mustafa Kemal Paşa bu deftere şunları yazmıştır: "Fenerbahçe Kulübünün her tarafta beğenilip değer verilen, ortaya çıkmış eser ve çalışmalarını duymuş ve bu kulübü ziyaret edip bu işte emeği, yardımı olanları tebrik etmeği görev edinmiştim. Bu görev ancak bugün yerine getirilebilmiştir. Takdir ettiğimi ve kutladığımı buraya kaydetmekle övünüyorum. 3.5.1918 / Ordu Komutanı Mustafa Kemal "

⁸⁴ Halit Deringör, **Fenerbahçe Cumhuriyeti ve Cumhurbaşkanları**, Çağdaş Yayınları, 2. baskı, İstanbul 1998, s.261.

⁸⁵ Tanrıkulu, **a.g.e.**, s.20, s.105.

⁸⁶ Yalçın Doğan, **a.g.e.**, s.36, 37, 43, 44.

⁸⁷ Doğan, **a.g.e.**, s.54.

SONUÇ

Cumhuriyetin ilk dönemlerinde Millet Meclisi, yargı, üniversite, ordu gibi devletin çeşitli kademelerinde görev alan kişilerin hayat hikâyeleri incelendiğinde; özellikle bu kişilerin Osmanlı döneminde eğitim gördükleri, çeşitli alanlarda görevler yaparak tecrübe sahibi oldukları ve bu tecrübelerini yeni devletin kuruluşunda üstlendikleri görevlerde kullandıkları gerçeği ortaya çıkmaktadır. Mehmet Sabri Toprak'ın hayat hikâyesinin de tarihsel olarak en önemli yanı, Osmanlı döneminde yetişmiş olması ve bu dönemde elde etmiş olduğu tecrübelerini yeni devletin kurulmasında ve çeşitli alanlardaki modernleşme alanlarında görev almış olmasıdır. Mehmet Sabri de yukarıda çizilen çerçevede ele alınması gereken bir şahsiyettir. Posta ve Telgrafçılık alanında Darüşşafaka'nın ilgili bölümünden mezun olmuş, daha sonra Avrupa'da bu konuda ortaya çıkan gelişmeleri yerinde görmüştür. Edindiği bu tecrübeleri ilgili idarede bulunduğu görevlerde uygulama imkânı bulmuş, hem de Osmanlı ve Cumhuriyet dönemi parlamenterlerinde bu konuda gördüğü aksaklıkları dile getirmiştir. Özellikle Millî Mücadele döneminde bu konudaki tecrübelerini posta-telgraf işlerinin en üst bürokratik seviyesinde bulunarak mücadeleye büyük bir katkı sağlamıştır. Mehmet Sabri Bey Mustafa Kemal Atatürk'ün çok yakınında olan isimlerdendir. Osmanlı dönemindeki siyasî yelpazede İttihatçı kanatta olan bu fikriyatını devam ettirmekle birlikte, yeni devletin kurulmasında yakın arkadaşı Mustafa Kemal Paşa'nın yanında yer almıştır. Cumhuriyet kurulduktan sonra getirildiği tarım bakanlığı sırasında bu alanın modernleşmesi konusunda çok yararlı çalışmalar yapmıştır. Modernleşme konusundaki yararlı faaliyetlerinde yurt dışındaki temaslarının önemli yeri olduğu muhakkaktır. Gerek Avrupa gerekse Sovyet Rusya'daki incelemeleri sonrasında bu ülkelerden çeşitli modern tarımsal yöntemleri yurda taşımıştır.

BİBLİOGRAFYA

ARŞİV BELGELERİ

Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi

BCA, Bakanlar Kurulu Kararları Fonu, .Fon Kodu: 030.18.1.1, Yer No: 4.44.4, Dosya _1309.

BCA, Başbakanlık Muamelat Fonu, Fon Kodu: 030.10.0.0, Yer No: 195.335..9, Dosya _ 232204M.

BCA, Bakanlar Kurulu Kararları Fonu, .Fon Kodu: 030.18.1.1, Yer No: 4.46..5, Dosya _:1349; Ek No: 238/6;

BCA. 030.18.1.1/25.42.3, Karar _ 5411.

BCA. 030.10.0/200.362.11, Ek _ 23810.

BCA. 030.18.1.1/16.67.13/ 2678.

Emekli Sandığı Arşivi

Mülki Tescil Fonu, 640 nolu Mehmet Sabri (Toprak) Emekli Sicil dosyası.

Meclis Zabıtları

Meclisi Mebusan Zabıtları

MMZC, 26 Mart 1917, Cilt: 3, devre 3, TBMM Basımevi 1991, s.344, 345.

MMZC, 26 Şubat 1918, Cilt 2, TBMM Basımevi 1991, s.534, 535.

MMZC, Cilt 2, TBMM Basımevi 1991.

MMZC, 5 Temmuz 1914, Cilt 21, TBMM Basımevi 1991, s.381-383.

MMZC, 24 Mayıs 1914, Cilt 1, TBMM Basımevi 1991, s.179-183.

MMZC, 26 Şubat 1334, Cilt: 2, TBMM Basımevi 1991, s.624,

Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıtları

TBMMZC, 14.04.1927, Cilt: 31, TBMM Basımevi, s.152-155.

TBMMZC, 14.04.1927, Cilt 31, TBMM Basımevi, s.157-160.

TBMMZC, 19.06.1927, Cilt 33, TBMM Basımevi, s.249-263.

TBMMZC, 23.03.1325, Cilt:16, TBMM Basımevi, 1976.

TBMMZC, 10.02.1926, Cilt: 22, TBMM Basımevi 1977, s.132-133.

Yayınlanmış Arşiv Kaynakları

Dâhiliye Nezareti Sicilli-i Ahval Defterleri Fihristi, Defter No: 163, Sıra No: 95, Sayfa No: 1294.

KİTAPLAR

Adaoğlu, H.Ahsen; **Türkiye Hayvan Yetiştiriciliğinde Suni Tohumlama**, Yenidesen Matbaası, Ankara 1960.

Alşan, Reşat; **Cumhuriyetin Kuruluşu ve İlk On beş Yılında PTT İşletmesi**, Ankara 1990.

Birgen, Muhittin; **İttihat ve Terakki'de On sene İttihat ve Terakki Neydi?** Hazırlayan: Zeki Arıkan, Kitap Yayınevi, 1. cilt, İstanbul 2006.

Carr, E.H.; **Sovyet Rusya Tarihi Bolşevik Devrimi 2 1917-1923**, Cilt II, Çev. Metis Yayınları, İstanbul 1998.

Dağlaroğlu, Rüştü; **1907-1987 Fenerbahçe Spor Kulübü Tarihi**, İstanbul 1988.

Demir, Fevzi; **Osmanlı Devleti'nde II. Meşrutiyet Dönemi Meclis-i Mebusan Seçimleri 1908-1914**, İmge Kitabevi, İstanbul 2007.

Deringör, Halit; **Fenerbahçe Cumhuriyeti ve Cumhurbaşkanları**, Çağdaş Yayınları, 2. baskı, İstanbul 1998.

Diker, Handan; **Cumhuriyetin İlk Döneminde Haberleşmenin Gelişimi**

P.T.T. Örneği, Yıldız Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul 1995.

Doğan, Yalçın; **Fenerbahçe Cumhuriyeti**, Tekin Yayınevi, 2. Baskı, İstanbul 1989.

Eğitim Notları Yurt İçi Posta Taşınması, Posta Dairesi Başkanlığı Etüd ve Planlama Şubesi Müdürlüğü, Ankara 1968.

Eskin, Şekip; **Türk Posta Tarihi**, Ankara 1942.

Geçmişten Günümüze Posta Eğitim Notları, T.C. Ulaştırma Bakanlığı PTT Genel Müdürlüğü, Ankara 2007.

Gökoğlu, Baha; **Posta ve Telgraf Tarihine Ait Tetkikler: IV, İnkılâbımızda Posta ve Telgrafçılar**, İkbâl Kitaphanesi, İstanbul 1938.

Şimşir, Bilal; **Malta Sürgünleri**, Bilge Yayınevi, İkinci Basım, Bilge Yayınevi, İstanbul 1985.

Tanrıku, Altan; **Fenerbahçe Tarihi Efsaneleriyle, Kahramanlarıyla, Rakamlarıyla**, Yapı ve Kredi Bankası Yayınları, İstanbul 2002.

Tunaya, Tarık Zafer; **Türkiye’de Siyasal Partiler**, Cilt II, Mütareke Dönemi, Hürriyet Vakfı Yayınları, 2. Baskı, İstanbul 1986.

Turgay, S. Necati; **Son 20 Yıl İçinde Türkiye Pamukçuluğu’nda Gelişmeler Üretim Endüstri Ticaret**, Tarım Bakanlığı Bölge Pamuk Araştırma Enstitüsü Müdürlüğü, Yayın No:20, Ankara 1969.

Türk Parlamento Tarihi, (ed): Kazım Öztürk, TBMM, II. Dönem 1923-1927, III. Cilt, Türkiye Büyük Millet Meclisi Vakfı Yayınları, No:3.

Yalman, Ahmet Emin; **Yakın Tarihte Gördüklerim ve Geçirdiklerim, (1888-1922)**, Cilt: I, Pera Turizm ve Ticaret A.Ş., İstanbul 1997.; Yakın Tarihte Gördüklerim ve Geçirdiklerim 1922–1971, Yayına Hazırlayan: Erol Şadi Erdiç, 2. Baskı, Pera Turizm ve Ticaret A.Ş., İstanbul 2007.

Ziraat Kanunları, **T.C. Ziraat Vekâleti Neşriyatı**, Sayı: 461, Ankara 1940.

Zhukovksky, P. M.; **Türkiye’nin Ziraat Bünyesi**, Çev. C.Kıpçak-H.Nouruzhan- S. Türkistanlı, Ankara 1951.

MAKALELER

"Ziraat Vekilinin Rusya’daki Müşahadatı", **Cumhuriyet**, 23.1.1926.

Durukal, Hüsnü Sadık; "Talat Paşa ile Nasıl Tanıştım", **Pos-Tel**, Aylık Meslek ve Kültür Dergisi, Ağustos 1961.

İNTERNET

Küçüksezer, Cemal; Darüşşafaka Tarihine Bakış ve Bir Değerlendirme Denemesi, <http://www.darussafaka.org.tr/tarihce2.asp>, alınma tarihi 28.3.2008.

<http://tr.wikipedia.org/wiki/Dar%C3%BC%C5%9F%C5%9Fafaka>